

М. Солуонецъ

Гей, видно
село

14

БКА.
БЛИОТЕКА

Видно
село

„УКРАЇНЬКА БІБЛІОТЕКА“

**Видавництво кращих творів
українського й усьвітнього
письменства**

ВИХОДИТЬ у ЛЬВОВІ НАКЛАДОМ ІВАНА ТИКТОРА
кожного місяця в об'ємі 8 аркушів друку.

В 1933-ому році вийшли такі твори:

- ч. 1. *Д. Мордовець*: „Гайдамаки“ ч. I.
- ч. 2. *Д. Мордовець*: „Гайдамаки“ ч. II.
- ч. 3. *М. Гоголь*: „Страшна Помста“
- ч. 4. *В. Радич*: „Максим Залізняк“ ч. I.
- ч. 5. *В. Радич*: „Максим Залізняк“ ч. II.
- ч. 6. *С. Даушків*: „Опанас Тятива“
- ч. 7. *О. Турянський*: „Син Землі“ ч. I.
- ч. 8. *О. Турянський*: „Син Землі“ ч. II.
- ч. 9. *І. П. Горішівський*: „Під прапори Хмельницького“
- ч. 10. *Галина Журба*: „Зорі світ заповідають“ —
(преміовано українською літературною нагородою 1932/1933)
- ч. 11. *М. Голубець*: „Вчорашня легенда“
- ч. 12. *П. Свій*: „Степові оповідання“.

Новим Передплатникам комплект цього річника вишлемо поштою по одержанні зл. 9'60.

ПЕРЕДПЛАТА:

Місячна	0'95 зол.
Чвертьрічна	2'60 зол.
За кордоном річно згори 13 злотих, або їх рівновартість.	

Поодинокі томи „У. Б.“ можна дістати в усіх краєвих книгарнях.

Адреса:

„УКРАЇНЬКА БІБЛІОТЕКА“

Львів, ул. Косцюшка 1 а.

Ченове Конто П.К.О. 500,277. з допискою „У. Б.“

Друковано 5.000 примірників.

10

„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

Ч. 7. (19.)

Л И П Е Н Ь

1934.

Микола Голубець

ГЕЙ, ВИДНО СЕЛО...

(Нарис)

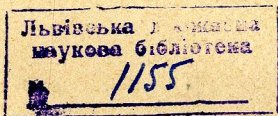
В. Липинський

Л Ь В І В

НАКЛАДОМ ІВАНА ТИКТОРА

Львів. Бібліотека
АН УРСР

2314

Обгортка
СВЯТОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО.

Друк. З. Медичкий—Тиктор. Львів, Бляхарська 9.

І. Д В А С В І Т И

Отець Федір Заревич був іще нестарий чоловік, а вже був відомий з дивацтва. Правда, не закидували йому надто вже різких відхилень від прийнятої форми, а всеж таки, отець Заревич не був такий, як усі. От він ніколи не залишив нагоди, щоби не похвалитися перед гістьми, що його іменник був автором «Хлопської Дитини» і, перший в українському письменстві, змалював кар'єру селянського сина, що самотужки добився університетського диплому й став незалежним інтелігентом. Хвалючись своїм іменником, він рівночасно, з неменшою енергією й послідовністю, відпекувався від кровного споріднення зі старим письменником-богемістом. Автор «Хлопської Дитини», був чейже легкодухом, пудивітром і алькоголіком, а він, отець Федір Заревич, є чейже зрівноваженим громадянином і бувби поважаним батьком родини, якби йому була не вмерла жінка, а дочка-одиначка не «збікувала», й не записалася на медицину у Відні.

Бо й справді, хіба медицина створена для жінок? Таж там треба мати нерви, мов посторонки й тримати серце на припоні, щоби не пошкодити пацієнтові своїм... спочуттям. Та хто їх переконає, отих зварйованих еманципанток ХХ сторіччя!

Ще в першому році свого душпастирювання в Лебединцях, зробив отець Заревич умову з громадою. Скликав до кухні провізорів і усталив з ними цінник за треби. З того часу все змінилося, але цінник отця Заревича стояв на місці. Що не переконували його

отці-кондеканальні, що все подорожало й мусять подорожити треби, отець Заревич стояв на своєму:

— По правді, то ми не повинні взагалі брати щонебудь за треби. Наше посередництво поміж хлопом і Богом повинно бути безплатне. Але коли вже так зарядили старші й розумніші від нас, то трудно.

Так і видно було, що автор «Хлопської Дитини» мав вплив на свого іменника. Не налягав на треби, а зате якже часто гостив своїх парафіян у великій, чистенько вибіленій кухні, й постійно служив їм радою, заступництвом, а то й грішми всякий раз, коли в того чи другого парафіянина виявилася охота, але в останній хвилині нестало відваги, післати сина в місто, до шкіл. При таких нагодах не жалувал отець Заревич ні слів ні аргументів, а за три десятки літ його душпастирювання, намножилося в Лебединцях стільки гімназистів, універсантів та «укінчених», що аж підмітила це своя преса й нерідко скреготала зубами чужа. Але отець Заревич робив своє й безустанку помножував кадри «хлопських філософів» з Лебединець.

Мав отець Заревич ще одну слабість. Передплачував ледви не всі українські часописи й періодики, купував усі літературні новини, акуратно комплектував річники, гарненько опрацьовував книжки й брошури, та напихав ними шафи й полиці. Тількиж... не читав отець Заревич ні трохи з того, нащо видавав стільки грошей.

— Був собі мних, мав много книг, а не знав, що є в них — звик отець Заревич відповідати кожному, хто дивувався його своєрідному бібліофілству.

Подібне становище, як до газет і книжок, займав отець Заревич до лікарів та ліків. Що року їздив отець Заревич до Львова й давав себе оглядати своєму «ляйбарцтові», що року купував записані ним порошки, пігулки й «полокання», але ніколи, нізачо

не зажив ніякого ліку навіть тоді, коли почував себе зле й мусів кластися до ліжка.

— Щож? — говорив тим, що не мали кращої роботи, як дивуватися. — І лікаря і аптикаря створив Панбіг на образ і подобіє своє. Батьки тяглися на них з останнього, тому обовязком порядного громадянина є їх підтримати. Очевидно, затроювати себе порошками й пігулками, не належить до обовязку порядного громадянина.

Такий то був іменник автора «Хлопської Дитини», так множилися «хлопські філософи» з Лебединець, пучнявіли бібліотечні шафи й поширювалася домашня аптика отця Федора Заревича.

— Щож? Буде війна з Росією, чи не буде? — питав отець Заревич молодого абітурієнта, що прийшов йому подякувати за осьмилітню опіку й допомогу.

— Буде, мусить бути! — відповів чемно, але впевнено Семчук, що почував себе трохи ніяково в сальоні.

— Вже стільки разів заносилося на війну й розвіялося. Хто знає навіть чи прийде до війни з Сербією...

— Сербія вже має ультімат.

— Що там ультімат? Свисток паперу. Наш старий Францішок ледви чи рішиться на війну.

— Я думаю, отче парох, що за нього вже рішилися.

— Ну, хай, а що буде з нами? Загорне москаль по Сян і... «чекін йому башка...»

— Навпаки, отче парох. Скорше ми захопимо Москву, аніж москаль прийде над Сян.

— Що значить «ми»?

— Ми, я хотів сказати австрійці, ну і ми, українські січові стрільці.

Отець Заревич непомітно посміхнувся.

— «Українські, січові стрільці». Гарно то, гарно називаються. І українські і січові і стрільці. Що слово, то фраза. Вибачте, але я не говорю на те, щоби вас дратувати.

— Прошу дуже, отче парох. Мене це не дратує, я знаю, що отець парох хотіли би як найліпше.

— Багато-б я чого хотів, але в ваших «стрільців» не вірю.

— Чому, коли можна знати?

— Тому, що вони коли й будуть, то будуть не українські, а австрійські, не будуть стрільці, бо ніхто їх за день-два не навчить стріляти, а про те, щоб січові, то нема що й не треба говорити. Може ви думаєте інакше, але «січова» традиція то не є традиція. І та, з Дніпрового Лугу й та «січ» Трильовського, що тільки й уміє, що не скинути шапки перед церквою.

Семчукові було ніяково опонувати своєму добродієві й він мовчав.

— То, ласкавий пане, не є жарти! З мотиною на сонце йдуть тільки дурні, а ви, ласкавий пане, говорите мені про... ну най не скажу!

«Ласкавий пане» говорив отець Заревич розмовникові тільки у великій іритації. Семчук і той раз змовчав.

— Ціле щастя, що може війни не буде. А коли й буде, то може окошиться на одній тільки Сербії. Але, якби так прийшло до війни з Росією, то пане ласкавий! Таж то була би світова завірюха! Таж нема держави в Європі, що не мусіла б встрягти у війну поміж Австро-Угорщиною й Росією. А ви мені кажете — «українські, січові стрільці». Кілько

їх буде, хто їм дасть зброю, хто їм дасть їсти, хтож нарешті поведе їх до бою? Таж у нас найвища «шаржа» то лйнтнант, найвища військова кваліфікація, то фельдфебель. Решта капралі й фрайтри, що вміють тільки товчи хлопом по екзецірпляцу й підіймати їм з гробу лайкою й проклонами і бабу і діда і маму. Хто їх поведе, пане ласкавий?

Семчук закрутився на кріслі.

— Нарешті, най вам буде! — продовжував свій монолог отець Заревич. — Припустім, що Австрії буде залежати на тому, щоби мати, на показ, баталіон чи навіть полк українських добровольців. Припустім, що Австрія дасть їм якісь старі карабіни з часів Марії Тереси, подерті лахи резервістів, пів бохонця хліба й шальку зупи денно. Припустім, що вона найде якогось греко-католицького «комісгнопфа» з «бляхою» на ковнірі й настановить його командантом того баталіону чи полку. В сорокосьмому році вона вже щось подібного робила. «Руські стрільці» боронили тоді карпатських просмиків перед контрабандою мадярської революції. Дістали навіть прапор від архикняжни Софії, а потім «почесний» титул «тирольців сходу». Але що ми з того мали? Що ви, наприклад, знаєте про тих «руських стрільців», що поправді були тільки пограничними акцизниками? Пане ласкавий, ані ті акцизники, ані запорозькі харцизники, ані «січовики» Трильовського, ані «соколи» Боберського, не створили нам навіть сурогату військової сили в сучасному розумінню того слова. Ми можемо виставити полк, два і три добровольців, але це будуть олов'яні жовніри, без душі, бо без традиції!

Семчук зважився промовити:

— Отче парох, оскільки я знаю, так уже зле з нами не є...

— Що ви знаєте?

— Небагато, правда, я знаю те, в чому приймав сам участь. Для того, щоб знати все, я ще за молодий...

— Ну? — гарячився отець Заревич.

— Завдяки вашій допомозі, отче парох, я покінчив гімназію. Якось мені легко приходила наука і я мав багато вільного часу, навіть поза лекціями. У висших гімназійних клясах був у нас самоосвітний гурток. Тайний, очевидно. В нас була книгозбірня. Були в ній книжки, що їх не було в шкільній бібліотеці.

— Соціалістичні, Дарвін, Дрепер, Драгоманів...

— Були й соціалістичні. Та не тільки мене, але й більшість моїх товаришів цікавили книжки, що в них змальовано велику французьку революцію, підземне життя революційної Росії, книжки про польські повстанчі рухи й боротьбу поляків за національне визволення... Останніми часами, як почало заноситися на війну, ми почали скуповувати фахову, військову літературу. Потайно ми вчилися розбирати кріс, вчилися міряти з нього, а там вправлятися в муштрі, розстрільній, стежах. Коли-ж у нас завели в гімназії науку стріляння з кріса, ми кинулися до тої науки з куди більшим запалом, ніж до грецьких та латинських клясиків.

— Ну, і що з того?

— Нас було таких чимало. В моєму гуртку зложило перший іспит з муштри, тактики, теренознавства й обзнайомлення зі зброєю, двадцятьох товаришів. Я знаю, що такі гуртки були в інших клясах та в інших гімназіях.

— Були, очевидно, і в польських.

— Були, їх було куди більше, вони мали кращі бібліотеки, мали зброю, а навіть фахових інструкторів. Ми мали мало що з того всього, але не дармували...

— Ну, ну... — отець Заревич заслухався.

— Остаточно, коли я здав матуру, я склав рівночасно іспит, ну скажім, з засобу знання підстаршини, коли не старшини. Колиб так що до чого...

Отець Заревич, що під гомін слів Семчука, ніби почав таяти, подався знову на свою загрожену позицію.

— До чого? Знаю, я це знаю! Бачив я тих ваших стрільців в оливкових мундурах на січово-сокільському здвизі. Навіть показували нам щось, як ви кажете, «розстрільну», ніби швармлінію. Знаю, що й ті ваші ніби тайні гуртки не були вже такі тайні. Знала про них влада, але дивилася крізь пальці. Хай, мовляв, бавляться, це Австрії не пошкодить, а на випадок чого, не шкодить мати трохи підготованого рекрута.

— Так, але той рекрут підготовлювався не тільки військово.

— А як ще?

— Той рекрут знає, що Австрія є одинокою, природною союзницею нашої справи з Росією. Тим легше бути йому лояльним супроти ніби то «своєї» держави. Але цей рекрут бачить виразну ціль поза Австрією, поза «цисарем і державою».

— Тобто?

— Ми, без огляду на те, чи найдемося в рядах австрійської армії, чи в рядах самостійної, а хочби тільки автономної, української, військової частини, вважаємо Австрію тільки комбатантом у боротьбі з Росією, за Самостійну Україну!

Отець Заревич зірвався й заходив, нервозно, по кімнаті

— Що ви говорите, що вам сниться, молодий чоловіче!

Семчук піднявся теж з крісла; стояючи на місці,

повертався заєдно лицем до отця Заревича, що ходив по кімнаті чимраз скорше.

— І не кажу-ж я, що ви пориваєтеся з мотикою на сонце? Та хіба Австрія настільки дурна, щоби вигортати вам самостійницькі каштани з огню? Хіба-ж вона не має в тій війні своїх власних інтересів, що не дуже то покриваються з нашими? Хіба-ж, нарешті, сплять наші сусіди, хіба не мають вони впливу на цісарському дворі та в уряді, щоби пустити Австрію на авантуру з Самостійною Україною?

— Поляки? В даному випадку, вони є так само нашими природними союзниками, як Австрія чи Німеччина.

— Смійтеся, ласкавий пане! Нема союзників, природних ні неприродних. Нема приятелів без камінюки за пазухою. Так є між людьми, так є між народами й державами. Так звані приятелі чи союзники, бувають тільки з примусу або з вирахування. Покищо нас і заяць не боїться, а рахуються з ким іншим, не з нами. Торгують нами, але без нас!

— Отець парох пригадують собі, що Бісмарк носився з думкою відновити незалежне Київське Королівство...

— Бісмарк? Шкода, що небіжчик. Можеб вас переконав особисто, які ви ще молоді. Трудно, ви щойно по матурі, а таким людям вільно ще безкарно помріяти. Нас за мрії вже бють...

— Проект Бісмарка не був мрією. Він спірався на твердому ґрунті реальних можливостей...

— Знаю я цей «реальний ґрунт», а ви ще не мали часу до нього докопатися. Отже знайте, що Бісмарк, задумуючи вивласнити поляків у Познанщині, показав їм шлях на Україну — от вам відшкодування за ваші ґрунти. Йдіть туди й кольонізуйте та виселюйте автохтонів так само, як ми вас тут виселюємо.

От вам той реальний ґрунт під «самостійне» Київське Королівство.

— Згода, отче парох. Вірю, що ані Бісмарк ані інший політик не буде нам вигортати, як ви казали, «самостійницьких каштанів» з огню. Кожному сорочка ближша від кожуха. Але хіба сама назва самостійного Київського Королівства нічого не варта? Вірю, що в перших роках, може десятиліттях, те королівство булоб самостійне тільки з назви. На ділі воно було би польсько-німецькою кольонією. Але невже ви не вірите, що самостійність у назві примушувалаб нас досягти тієї самостійности на ділі? Хай би це був тільки клич, тільки слово, але скорше чи пізніше ми налилиб його змістом.

Отець Заревич зупинився й станув проти Семчука. Він був куди вищий й куди масивніший від свого гостя. Семчукові стало аж моторошно. Лякався, чи не перебрав мірки в опозиції.

— Пане ласкавий! Ви мені не говорите нічого нового. Ви мені навіть не опонуєте. Я думаю те саме, що ви. Тільки ми на одному не можемо зговоритися. Ви все говорите «ми» тай «ми». Скажіть мені, хто такий «ми»? Очевидно не говоріть мені, що маєте на думці себе й своїх товаришів.

— Ми... українське громадянство, молодь...

— От бачите! Щодо молоді, то лишім її на боці. Треба, щоби ті три тисячі українських сіл, що є по цей бік Збруча післали в місто бодай такий відсоток своїх дітей як Лебединці, а тоді будемо говорити про молодь. Тих кілька, кількадесять чи навіть кілька тисяч ваших товаришів, попередників і наслідників, це жмінка, це ніяка молодь. Громадянство? Той «хлоппоп» і адвокат? Молодий чоловіче! Це така сама жмінка, як та ваша «молодь», тільки ще більш без-

надійна, бо здеморалізована шматком хліба, опанована тягою до державного жолоба.

— Добре...

— Стрівайте, не думайте, що я старий дивак чи невилічимий песиміст! Бачите, ви вже є «гомо матурус», по вакаціях будете «цівіс академікус» і я можу говорити з вами й по товариськи, не вважаючи на різницю віку. Все те, що ви говорите, прекрасне, тільки передчасне. За пядесять літ, ну спущу, за двадцятьпять, все те вже не буде мрією, ані фантастичним сном; очевидно, коли не перешкодить нам у дальшому розвитку якась катастрофа, якась нова «татарщина», без огляду на те, чи зі сходу чи з заходу. Але нині, колиб нас доля поставила вічнавіч великого моменту, це булоб нашою катастрофою!

— Отче парох!

— Я знаю, ви нервуєтеся, вам не хочеться чекати й залишити можливість оглядання вашої втіленої мрії наслідникам. Я це розумію. Я теж умірав-би радо, як Симеон, що діждався оглядати Спасителя. Але від чогож розум? Скажім собі ясно й коротко: вся та ваша забава у військо приємна й навіть будуюча, але що з того? А треба вам це знати, що коли ви тепер самі зневіритесь, а з вами зневіряться й ті, що йдуть за вами несвідомо, пірвані приманчивими гаслами й обіцянками, тоді буде куди гірша катастрофа, як голод, зараза, війна! Убете духа, а його тяжче воскресити ніж тіло, хоч він ніби «невмірущий».

Семчук переступав з ноги на ногу. Заревич узяв його за плечі й повернув лицем до бібліотечних шаф, що стояли під трьома стінками сальону.

— Дивіться! Оце за трицять літ мого душпастирювання я стільки заощадив. Виховав дочку, поховав жінку, а це мої оощадности. Але, колиб я сьогодні

закликав жида й продав йому весь той папір на масло, я не мав-би гріху. Уявіть собі, що в тих шістьох шафах нема нічого, або майже нічого з того, що нам конечно потрібне, без чого ми, щоб не робили, все будемо пориватися з мотикою на сонце, все будемо стукатися головою в стінку.

— А Шевченко, Франко, Леся Українка, Стефаник, Ко...

— Годі, годі! — перебив Семчукові отець Заревич.

— Я читав історію літератури й то неодну. Не в тому діло. Шевченко? Коли ми не вивчили його дотепер, то повинні вивчити на память. Франко? Без його «Мойсея» не булиб ми тим, чим є, так само, як і без Шевченкового «Кобзаря». Леся Українка? Теж ворухить у наших серцях якісь давно забуті, поржавілі струни. Стефаник навчив нас розуміти мужика, переконав нас у тому, що мужик — має душу. До нього ми тієї душі не бачили й не вірили в неї, хоча... багато про неї говорили. Я-б вам міг вичислити ще тuzин добрих, корисних, просто необхідних письменників і книжок, але ви вибираєтеся на війну. Вам не до літератури. Ви хочете помірятися з «шестою частиною світа», з Росією! Ви очевидно вірите, що це «велитень на глиняних ногах». Хай вам! Але скажіть мені, де наш Сенкевич? Де письменник, щоб навчив нас іти на в двоє, троє, стократь більшого й сильнішого ворога? Де той поет черні, що змалював би нам війну, не як трагедію людськості, але як мережу «фортелів», анекдот і придабашок, таких цікавих, що для них варто не пожалувати крови, а то й самого життя?

Семчук справді не знав, що має на це сказати. Заревич уже не іритувався, вже не говорив «ласкавий пане» й дискусія з ним ставала чимраз тяжча.

— Так, так, не маємо Сенкевича, не маємо своєї

«Трильогії», не прочитало її два покоління й тому нема нам чого пориватися до війни. Програємо її, хочби за нами стояв сам «залізний канцлер», Габсбурги, Гогенцолерни й усі ті, як ви кажете, «природні союзники»...

Отець Заревич сів. Зацарила прикра й нестерпна мовчанка. Семчук хотів її перервати, але не зважувався на слово. Виручив його отець Заревич.

— Сядьте, будьте гостем. Мариня подасть каву, а ми киньмо вже ту балачку, що все одно неактуальна. Війни, на наше щастя, не буде. Потовчуть Сербію або й ні, ще зроблять одну окупацію, створять ще одну Альбанію, тай годі.

— Власне я думаю, що тою новою Альбанією буде Україна...

— Що вам Бог дав, пане Семчук? Захочується вам Альбанії, тої самостійницької фарси? Вона нас не болить, але запитайте альбанців, що вони думають про «свого» князя Віда. Вони напевне не жартують ані з нього, ані не жартували з ним. Але таки справді покиньмо ту безплodну балачку. Що це?

Отець Заревич вихилився через вікно.

— Дивіться, пане Семчук. Чогось до нас забрив жандарм і волочиться з людьми по селі. От пішли ніби у ваш кут.

Семчук теж глянув крізь вікно.

— Може мобілізація? Варто-б післати Мариню, хай розпитає.

— Чого посилати? Вам сниться мобілізація, війна. Нема потреби на Сербію мобілізувати. Зрештою, коли що цікавого, то хтось тут зараз прибіжить і скаже.

Отець Заревич сів на своє місце. Але видно, що думка про жандарма не давала йому спокою. Жандарм був рідким гостем у Лебединцях.

— А може-б справді післати Мариню? Всяко може бути. Може й справді мобілізація...

Отець Заревич знову виглянув крізь вікно.

— Але що це? Жандарм і ціла гурма людей за-вернула на мою доріжку, йдуть сюди.

— Я вам кажу, отче парох, що це мобілізація. Певне жандарм розліплює плякати і йде тепер повісити плякат на церковній липі.

— Щось не виглядає. Люди наче йому показують на плебанію. Що за лихо?

— Це мобілізація проти Росії, отче парох, проти нашого відвічного й нічим непримиреного ворога, проти білих катів, проти хижака півночі, що в його лапах загинув Полу...

Семчук не вспів договорити, коли почувся сильний стукіт у двері.

— Прошу! — Отець Заревич зірвався з крісла й підбіг до дверей. Двері розкрилися, на порозі стояв жандарм, а хтось зпоза нього показував пальцем на Семчука:

— От вам, пане шандар, студент Семчук.

Жандарм глянув на Семчука, на отця Заревича й пробіг оком по кімнаті.

— В імени права я вас арештую.

Скорим кроком підійшов до Семчука й узяв його за рукав. Семчук задеревів. Отець Заревич станув, мов укопаний.

— Що це? Це непорозуміння, це помилка... лебедів отець Заревич, весь блідий, мов натрумник.

— Ніяка помилка, пане священик — говорив без звичайної ввічливости жандарм. — От вам доказ, кого ви в своїй хаті приймаєте!

Отець Заревич зжахнувся, почувши, що до нього кажуть «пане»...

Жандарм кинув на стіл жмут паперів.

— Нема що казати! Ладний пташок! Дарма, що молодий і студент.

— Що за пташок? — пробував крикнути Семчук і наблизитися до стола, щоб глянути на той «доказ». Але жандарм тримав його сильно за рукав. Семчук шарпнувся, але почув ведмежу силу в жандармських пальцях. Отець Семчук нахилився над столом. На ньому лежала помарана карта-спеціалька, німецький правильник піхотинця, та якісь літографовані листки. Хоч іще далі білий мов стіна, глянув спокійно на жандарма.

— Це непорозуміння, пане вахмістр. Не знаю, щоб це мав бути за доказ.

— Ви ще не знаєте? А це що?

— Карта-спеціалька.

— А це?

— Правильник піхотинця.

— А це?

— Не знаю, таке замазане, що трудно розібрати. Але цей пан готовився до війська...

— Нічого, приготувався до криміналу. Коли ви ще не знаєте в чому діло, то довідайтеся — це російський шпiон!

Отець Заревич пробував засміятися, але замість того розвів безрадно руками.

— Пане вахмістр. Це ви вже справді кулею у пліт попали...

Хтось зза дверей упоминав пошепки:

— Єгомость, змилуйтеся, ціхо!

— Чого «ціхо»? Нема тут чого мовчати, ані «ціхати». Тут зайшло непорозуміння. Я ручу за те, що це непорозуміння.

Жандарм почав шпортати лівою рукою в своїй торбі. За хвилю вийняв відгіля ланцюжки й крикнув до Семчука:

— Давай руки!

Семчук пробував опиратися.

— Давай! — І жандарм, не ждучи, поки Семчук рішиться, сам полапав його руки, зложив навхрест і стиснув ланцюжками. Попробував чи тісно та заложив колодочку.

— Фертік. Марш!

— Що ви, справді? — пробував інтервеніювати отець Заревич. Але жандарм станув на порозі і з незрозумілою залістю прошипів:

— Пане парох! Раджу вам, не перешкаджати мені в урядуванню й не заступатися за шпіонами. Остаточно, хто його знає, що й ви за птиця. Не маю жадного доручення, але тому, що аж у вашій хаті треба було шукати за шпіоном і тому, що ви ручите за нього, я накладаю на вас домашній арешт. Не вільно вам вийти ні кроком поза подвіря й нікого чужого вам не вільно приймати в себе. Я постараюся вже про чоловіка, що допильнує того, що я кажу. Тимчасом до побачення. Марш!

Сіпнув Семчука за ланцюжок і майже непритомного випровадив з плебанії. Отець Заревич упав на крісло, мов неживий.

Вже другий тиждень сидів отець Заревич у домашньому арешті, не показуючи й носа поза поріг. Арештування Семчука в його хаті, чутки про загальну мобілізацію, війну з Росією, масові арешти священиків, учителів, вийтів й найсвідомішого сільського елементу, прибили його зівсім. Сам перед собою висповідався, сам собі наложив покуту й, готов на найгірше, проводив цілі дні на мовчанці, а ночі на безсонности. Майже щодня вешталися жандарми по селі, але до нього не заходили. Та чула душа отця Заревича, що не міне його лихо, як не минуло стільки його парохіян.

Дивився, як щодня виходили з села мобілізовані, як збиралися гуртами добровольці й машерували, співаючи, до повітового комітету, та як впоряд з ними впроваджували з села арештантів, покованих і збитих тутже таки, в громадській канцелярії. Пішовби там, кричавби, просивби за невинних людей, але розум казав йому, що нінащо не придадуться ні його просьби ні пояснення ні божевільний крик душі. Щось сталося з людьми, одні мов подуріли від воєнного запалу, другі похнюпили голови й чекали своєї черги. Тільки жиди мишкували чогось по селі, та мабуть скуповували срібло й помагали жандармам шукати шпівнів. Не вихилявся отець Заревич з хати, дивився крізь вікно й наслухував, що йому приносила з села стара кухарка, та паламар Лесь. Не було ні дня ні години без йогої вістки. Війна вже почалася. Газети писали, жандарми розповідали, що австрійці бють, аж дрантя летить, але жиди говорили поміж собою, що нині-завтра москаль займе Львів і піде на Перемишль. Лебединці стояли осторонь залізничного шляху, далеко від гостинця, тай не відомо було, що там поза Лебединцями напавду діялося. Але якось і тут проскакували вісти. Страшні, крилаті й хижі мов шуліки, чорні, мов ворони, падкі на людське мясо, мов галки.

Старий паламар Лесь сидів у кухні під печею, спер лікті на коліна й дивився перед себе. Отець Заревич сидів проти нього за кухонним столом.

— Єгомость, кінець світа, чистий кінець світа! Люде показилися чи що.

— Мовчіть Лесю, бо ще собі біди напитаєте.

— Ну, що вони хочуть від людей? Резерва йде на мобілізацію, як на забаву, добровольці мов зпід землі виростають, а ті показилися, ходять по селах і шпівнів шукають.

— Мовчіть Лесю!

— Та хіба то чоловік годен стерпіти? Взяли того, взяли другого, б'ють, мордують, а защо? Та в нас, як світ світом, не було в селі не то шпіона, але навіть кацапа, а вони показалися й мордують невинний нарід. Десь у Перемишлі, кажуть, набрали того нашого нещасного народу тьму-тьменну, повязали то кільчастим дротом, загнали на ринок, ну й пустили на них нещасних мадярів. То знаєте, єгомость, якась дич не люди. Кинулися й посікли вам нарід шаблями на капусту. Кажуть, була там поміж тими людьми нещасними така вам ладна панна-попадянка, що всі, як гинули, то на неї задивилися і лекше їм було вмирати, що такий ангел, така божя дитина з ними гинула...

— Дайте спокій, Лесю!

— Та що єгомость? Та якби чоловік не говорив, тобі сказився, як ті мадяри окаяні, людей би кусав, як пес. Не годен, єгомость, не годен.

Бив кулаком по коліні й говорив далі:

— Або то я гірший, чи ліпший як другі? Напсували тільки народу, нанищили, то що мені? Діти будуть за мною плакати, чи жінка? От, або вже найприходить той москаль, або що: лекше то з чужої руки гинути, як нібито зі своєї. А там, 'ци я знаю, хто тепер «свій», а хто «чужий»? Перед війною я знав, що наша то є Україна. Ми всі її діти, а вона наша мама. Але вона не є пані в своїй хаті. Там москаль, тут австріяк, але тамтой, то звір. Австріяк, хоч і німець, та чоловік. Я знав, що нам треба тримати за Австрію, проти москаля, бо як Австрія поконе москаля, тоді визволить тамту Україну. А як вже тамга буде без царя, то і нашій буде ліпше. То я знав перед війною, тому стільки хлопців пішло від нас у добровольці, а тепер я вже нічого не знаю, тільки дивлюся та слухаю, як невинний нарід катують, бо кажуть, що то всьо шпегі. Нема шпегів, бо вони не

дурні на жандарів чекати, то мордують невинний на-
рід. Почалося від бідного студентини Семчука, а те-
пер село мов вимерло. Одні пішли самі, других по-
провадили...

Якось одного вечора сидів отець Заревич у кухні
при вікні, як надбіг задиханий Лесь.

— Єгомость, маєте лист від паннунці!

Отець Заревич оживився.

— Відки знаєте, що від паннунці?

— Паненка на почті казала, що з Відня. А кого-ж
єгомость мають у Відні? Паннунцю, коби нам здо-
рові були. — Вийняв лист зза пазухи й подав отцеві
Заревичеві. Лист був пімнятий, помараний, видно було,
що хтось його розпечатав і назад заліпив. Хто його
знає — урядова чи добровольча цензура?

— Засвітіть, Лесю, лампу, бо десь Марині нема.

Лесь засвітив, отець Заревич підійшов до стола
й розгорнув лист.

— Ану, ану, що там паннунця пишуть. Бо то
єгомость Відень, то не Лебединці, там щодня можна
цісаря видіти.

Заревич читав: «Дороженькі Татку! Як знаєте,
війна, що про неї ми мріяли, почалася. Раз уже ви-
била для нас слухна година. Уже захиталася москов-
ська тюрма народів. Микола Другий буде вже й остан-
нім. Тепер, або ніколи встане Вільна, Самостійна
Україна, що ми її в своїх снах виснили, в мріях ви-
мріяли! Дороженькі Татку! Я Вам уже раз зробила
прикрість, як, проти Вашої волі, поїхала до Відня
й записалася на медицину. Рік минув, вакації минули,
а я не мала відваги показатися Вам на очі. Я Вам
писала, що нібито маю роботу, тай грошей на дорогу
шкода, але по правді, то я ані така ощадна, ані така
запрацьована, Ви такі добрі, такі вироzumілі, Ви мені

вже давно простили, а я ще таки не можу собі простити за ту прикрість, що я Вам заподіяла».

— Лесю, подайте мені окуляри, там на вікні. Щось наче трудно читати.

— Звичайно, єгомость, стільки в життю начиталися, от скільки шаф стоїть у покою. Самі книжки та книжки...

Заревич читав далі: «А тепер, коханий Татку, не перепросивши Вас за одну прикрість, я мушу вам зробити другу».

— Лесю підкрутіть лампу!

— Та вже годі підкручувати, єгомость, вона й так мало не кіптить.

Заревич читав далі: «Коли Ви, коханий Татку, будете читати той лист, мене вже не буде у Відні. Я буду там, де моє місце — поміж борцями за Волю України!»

— Що вам, єгомость? — затрівожився Лесь.

— Нічого, щось якби недобре.

— Може там паннунця щось такого написали?

Заревич читав далі: «Коханий Татку! Благословіть мене в душі на дорогу, з якої я верну разом з переможцями, або не верну. Не я одна, не я перша, не я остання. Знаю, я свідома того, що роблю кривду Вашому батьківському серцю. Але Ви самі говорили, що є на світі обов'язки, куди батьківські права не сягають. Таточку коханий! На гріб нашої Мамунці клянусь, що все, що роблю, роблю не для власної амбіції, не для хімери, але для Неї, для України. Колись може Вона, як буде у щасті й на волі, спогадає мій і Ваш біль, що ми його обое мусіли придавити, щоби сповнити святий обов'язок. Таточку, відправте Богослуження за успіх, за воєнне щастя Українських Січових Стрільців».

— Що вам, єгомость — заметушився Лесь, бачучи,

як Заревичеві вилетів лист з руки й сам він припав чолом до стола.

— Що сталося? Може паннунця, борони Боже, хорі?

— Дайте мені води.

Лесь побіг за водою, отець Заревич підняв чоло від стола й підпер голову рукою. Була тяжка, мов олов'яна куля. Лесь подав воду, Заревич відсвіжив уста й тяжко зітхнув.

— Ну, так.

— Що, єгомость?

— Сказати вам — що? Паннунця виїхала з Відня й записалася до добровольців.

Лесь якось не зразу зрозумів.

— Ніби на маркітанку, ци як, може на сестру милосердя?

— Ні, Лесю, ані на маркітанку, ані на сестру-жалібницю, а так, на звичайного вояка, з крісом, багнетом, набійницями...

— Ніби з карабіном, патронташами, байонетом...

— Так, Лесю. Пішла наша паннунця на війну. Пішла вбивати й може згинуть, як прийдеться. — Очі отця Заревича зайшли імлою.

— То щож, єгомость, видно, що так мало бути. Всі йдуть, всі рвуться, то й паннунця не витримала.

— Не витримала.

— То й добре, єгомость. Не дав вам Бог сина, а дав дочку, як син! Я вже чув про такі паннунці, що то були офіцерами й ліпше справувалися, як правдиві вояки; і ніхто навіть не впізнав, що то паннунці.

— Були такі, були; була... Жанна Дарк... була в нас жінка сотника Зависного... — говорив отець

Заревич ніби сам до себе. — Було, та прогуло. Інші часи, інші люди...

— А що там паннунця пишуть, що пишуть?

— Пишуть? Що прийшов тепер слухний час, що тепер уже повстане Вільна Україна і що вона мусіла піти там, де пішли інші, щоби вернути Україні волю, або згинуть...

— Єгомость, таж то всьо ретельна правда. Коли йдуть всі, то треба йти, мус іти. А коли пішла паннунця, то і я піду. Видно, що в тих добровольців не дивляться, як хто з писка виглядає, але чи має що тут! — І Лесь ударився в груди, аж задудніло.

— Видите, єгомость, груди як дзвін, що з того, що вже мені давно по педисетці. Я йду й мельдуюся до добровольців. Приняли паннунцю, то й мене приймуть.

— Лесю, паннунця пішла, бо вона каже, що я її так виховав, що я її навчив любити Україну більше, як мене й слухати України більше, як мене. Я її так не вчив, я був проти того, щоби вона записувалася на медицину, я їй про Україну ніколи не говорив, так воно якось уже склалося, вона все робила мені наперкір і тепер так зробила, а каже, що то я її так навчив...

— Не признавайтесь, єгомость, вчили чи не вчили, не признавайтесь! Але паннунця пішла і нас завстидала. Видно, що треба, коли пішла. Діти і кубіти нераз ліпше знають, що треба, а що ні! Я йду.

— Підете і мене лишите?

— Лишу? — Лесь задумався.

— Та чого лишати? А хіба ті добровольці вже такі безвірники, аби не приймили до себе ксьондза? І Службу Божу відправить і казане скаже і висповідає як треба, ну а як треба, по людськи й по божому поховає. Мало є на війні роботи для ксьондза?

— А якжеж, так-о, хату лишити? А владика...

— Єгомость, я вас не тегну. Владика втік до Відня. Але мають вас забрати за шпега, то не ліпше ходіть за ксьондза до добровольців? Попакуємо книжки до захристії, замкнемо на чотири спусти, хліба-соли в торбу й гайда!

— Кажете — гайда? Так, гайда!

— * —
Холодним ранком мандрувало з Лебединець двох мущин. В кожного на плечах було по торбі, по палиці в руці й по іскрі в оці.

ІІ. О М Е Ж У З П Е К Л О М

Серед пісків альпейського підніжжя, оподалік старословянського Градця, в тіні соснового молодняку, бовваніли пусті, летунські гангари та канцелярські бараки. Вихор воєнної завірюхи відірвав від землі тяжкі й неповоротні біпляни та легкі, боєві авіонетки, що пошумом пропеллерів наповнили повітря. Полетіли на далекий схід, на захід і на південь. Опустіли гангари, замовкли пісні пільотів і проклони механіків. Тільки часом сховався в пустому гангарі пастух перед дощем, або коваль з поблизького села шукав попід стіни, чи не залишилося що з заліза, міді та алюмінія. Пустіли бараки й гангари, а довколичні землевласники вже збиралися йти до Градця й просити військовости, щоби опорожнила вже раз їхні поля, бо невідомо тепер у кого допоминатися чиншу. Але якось неждано й несподівано приїхало з Градця два військові авта, навантажені кіллям і звоями кільчастого дроту. Позіскакували жовніри з авт і до вечора обгородили поле довкола гангарів. Дивувалися селяни й розпитували в жовнірів, що це за новина, але ніхто з них не вмів їм відповісти. Приказано й зроблено, а для чого, не наше діло. Через день знову з'явилися авта, тепер уже з якимись скринями, столами, причаами, дошками й різним господарським крамом. Порозставляли це все по бараках, понаправляли вікна, поприпасовували двері й знову поїхали. Але залишилося на новому господарстві кільканацятьох жовнірів з фельдфебелем, та канцеляристи, що, ніби ждучи чогось, почали заводити

якісь списки, рахунки та книги. Від них уже дізналися цікаві, що нині-завтра прийде до гангарів перший транспорт... ферретерів.

— Ферретерів? Чогож їх на місці не вішають і не стріляють, раз вони ферретери? Тепер війна й нема чого панькатися з ферретерами!

— Чого? Чи я знаю чого? Може тому, що їх дуже багато...

— Якто багато? Відкіляж вони взялися? Що це — чехи чи босняки?

— Ані чехи ані босняки — ферретери! Авс Остгалицієн!

— Авс Остгалицієн? Ми читали в газетах, що там живуть українці, та що вони зорганізували легіон добровольців.

— Отто й ба. Що іншого українці, а що іншого ферретери. Тамті ненавидять москалів і тому виставили проти них легіон, але там є ще рутени, самі зрадники й запроданці.

— Рутени, то ніби руси.

— Щось так.

— А відкиж вони взялися в Австрії? Таж їх у нас з роду-віку не було.

— Чи я знаю? У нас не було, а в Остгалицієн є. Чорт їх знає, відки набралися, але є їх стільки, що ледви чи помістимо усіх у тих гангарах.

— Ну й **що?** І їсти їм будете давати? Та їх би вистріляти до ноги, тай годі. Тепер війна, коли не ми їх, то вони нас вистріляють!

Фельдфебель розводив руками й не знав, що має говорити. Так далеко його відомости з ділянки географії, історії, політики й замислів влади не сягали. Сказано їм тут ждати на транспорт, берегти арештантів і тримати їх коротко, то й будуть. А там, коли по-

бачуть тих ферретерів на очі, то вже буде видно, що вони за одні й що з ними робити.

Нарешті надійшов перший транспорт. Довколичні селяни вийшли, з цікавості, назустріч. Не вадить поглянути на отих ферретерів. Напевне самі типи зпід темної звізди. Якісь людські покидьки, дегенерати з вигляду й душі, обтяженої гріхами предків. Бо чогож би їх сюди гнали, чого гонять їх взагалі?

Сонце хилялося вже до заходу, як гурток запорошених людей наближувався до юрби цікавих. Хто не витримав, пхався наперід, або ставав навспинячках. Зразу видно було тільки жовнірів з наїженими багнетами. Що другий мав нагай у руці. Обличчя жовнірів не були надзвичайні й не викликали довіря. Але що це, якою вони мовою говорять? Що? Мадярською? То мадяри, значить, ведуть ферретерів авс Остгацієн.

Коли похід наблизився зівсім, понесло від транспорту коршемним задухом. Селяни щойно тепер заважили, що очі жовнірів посовіли, дехто ледви перевалювався з ноги на ногу. Старший, що йшов попереду, таки ледви ліз. Нализався неборак!

Але де-ж ті ферретери? Мало що їх і видно зпоза жовнярських плечей. Бо й справді — жовнярів на два цуги, а ферретерів — п'ятьох, ні шістьох, так, але чи та маленька дівчинка також ферретер? Може, бо вже з такого роду.

Хтось з гурту ферретерів прошептав: «Води! Біс-сель Вассер!»

Так і видно було, що той хтось, що зважився попросити води, голосніше попросити не міг.

Хтось стрепенувся в гурті цікавих, хтось заметушився, але опам'ятався за хвилину:

— Що? Води ферретерам? А кульки не хочеш?

Ніхто не сказав ні слова, навіть п'яний командант

транспорту не дочув, що там заговорило, шепотом, котресь стерво, але товпа, що слідкувала за транспортом, хвилювалася.

— Нещасні! Таж то кістяки не люди. Тіни людей. Гляньте, он якийсь у священничій рясі! Давно неголений, блідий, запорошений, з синцями попід очима. Чи ж не бачите, яке в нього шляхотне, інтелігентне обличчя?

— Що ви говорите! Такі найгірші. Молиться під фігурою, а чорта ховає під шкурою. Це напевне гершт тої шайки.

Але враз замовкли, бо «гершт» спотикнувся й упав. Заметушилися жовняри, котрийсь поскочив і потяг нещасного нагаєм по спині. Раз, другий і третій. Щось викрикував, але ніхто того не розумів, ані «гершт» не ворухнувся. Решта арештантів поставала, мов укопана й ждала невідомо чого. Може завидувала «герштові», що лежав, як довгий, у копоті гостинця й не ворухився. Надбіг старший і, з розгону, копнув лежачого в плече. Раз, другий і третій. Замахнувся в четверте, але той, що впав, не ворухився.

— Басама кутя! — зверещав старший, мов навіжений і крикнув на жовнярів, щоб підняли лежачого. Пробирав один, пробував другий, щойно в трійку підняли трупа... Старший почав товкти себе кулаком по пьяному чолі. Лайка й проклони сипалися з посинілих, з люті, губ дикуна. — Що він зробить з трупом, не дійшовши з транспортом до місця призначення? Одна собака більше, одної менше, плювать йому на те, але що зробити з трупом?

Що? Хай тягнуть його другі собаки! Там уже де-небудь його кинуть. Треба викопати яму на це стерво. Гей!

Як умів, так передав арештантам свою волю; мусять затягти трупа до табору. Вже недалеко, кілька

кроків, он і видно. Як ні, то хай зараз кладуться біля трупа!

Не було ради. Хто за руку, хто за ногу, хто за полу ряс, не несли, а тягли нещасного чоловіка, ви-валяного в копоті гостинця...

— Ти бачиш? — говорив один селянин до другого.

— Бачу.... — і тільки очима договорив, що тут починається щось несамовите.

— — — — —
Табор шумів. Хоч усе лежало покотом, хоч ніхто не поважувався змінити позиції, то зойки й проклони не вгавали. Хтось там десь плакав нишком, хтось товк головою в утоптану землю й проклинав на чому світ стоїть. Наганячі вже помучилися; їм навіть набридло бігати по тому кладовищу живих трупів, плювати їм у лице, шмагати нагаями й копати куди попало. Місяць тому ще бавила їх новість: безмежне, безконтрольне й безвідповідальне знущання над тим стервом. Але сьогодні? Ні! Коли вже це мадярові набридло, то видно, що й дика свиня того не витримає!

З бараку таборової управи вискочив якийсь канцелярист, з папірцем у руці. Кинув оком по таборі, мов по побоевищі. Посуятився поміж лежачими, нарешті втратив терпець і закричав на весь табор:

— Базіль Земтшук! Земтшук!

Ніхто не ворухнувся.

— Земтшук!

— Нема такого. Може Семчук? — обіззався хтось з гурту.

— Ду гайст Земтшук?

— Ні, Семчук.

— Ну я Земтшук, ком гер!

З лежачого натовпу піднявся молодий обірванець. Блідий, розчіхраний, невмитий. Брудне тіло просвічу-

вало крізь лахміття. Тільки очі, в глибоких орбітах, блищали в нього якимсь горячковим блеском. Тим тільки й різнився від товаришів недолі. В них і очі погасли. Вони лежали, мов трупи, ворушилися, мов автомати.

— Гема! — махнув рукою канцелярист і пішов з Семчуком до канцелярії.

За канцелярійним столом сидів таборовий сотник. Заклав ногу на ногу й лускав райтпайтшею по халяві. Говорив ломаною німеччиною.

— Відходиш.

— Куди?

— На гіммелькомандо.

Семчук знизав плечима: йому все одно.

— Не боїшся?

— Чого? Хто був тут годину, не боїться нічого й нікого.

— А Бога не боїшся?

— Нам нічого його боятись. Вас він колись налякає.

— А мовчати не вмієш? — визьвівився сотник і замахнувся райтпайтшею. Але не вдарив.

— Я лежав під гангаром і мовчав. Ви мене закликали, питаєте, я й відповідаю.

— Підеш на гіммелькомандо.

Семчук мовчав. Що мав говорити?

Сотник посвистав райтпайтшею, врешті, спльовуючи в бік, обіззався:

— Як маєш які манатки, позбирай, позашивай діри в штанах і поїдеш.

— Куди?

— Сказав-же я, що на гіммелькомандо. Ні, ні, не лякайся! Поїдеш до Відня, до стрілецької кадри, а відтам... за цісаря, за державу! — і сотник заїнтонував дотичне місце австрійського гимну.

Семчук стрепенувся. Сотник завважив оживлення на його блідому обличчю. Витягнув папіросницю й простяг до Семчука. Хлопець здивувався. Подякував.

— Не курю, я пластун.

— Ага! Показується, що ти не феррертер. Зогар айн анштендігер керль. На-на. Підеш на фронт, підеш. А за те, що пережив у таборі — вибач. Помилка, непорозуміння й ти попав між феррертерів. А хіба сам признаєш, що з феррертерами нема пардону. Кайн шпас, майн лібер! Зең дїх!

Посунув ногою крісло. Семчук подякував і стояв далі.

— Як собі хочеш. Ти вже не інтернований і я можу з тобою говорити, як з чоловіком.

— Перед хвилиною я ще не був чоловіком...

— Певно, людина з пятном зрадника на чолі — не людина.

Семчук повернувся обличчям до вікна. Крізь нього було видно шмат таборового майдану, засланий, як вони тут казали... стервом.

— А це все зрадники? — й показав рукою крізь вікно.

— Для мене, так. Я не суддя, я не прокуратор. Я виконую приказ — мучу феррертерів. Коли поміж ними й терпить хтось безвинно, не моя річ. Я бувби радий, якби так про всіх прийшли такі відомости з Відня, як про тебе. Маєш щастя, що не спізналися.

— Пане сотнику! Не знаю, якої ви національності, але мені здається, що в ваших грудях бється словянське серце...

— Гаст рехт, гаст рехт! Я — чех!

— В такому разі, може не говорім...

— Чому?

— Може те, що я хотівби сказати, булоб вам неприємне...

— Я знаю, що ти хочеш сказати. Ти мені хочеш сказати, що у вас, ін Остгалицієн, є порядні і є ферретери. Тільки не можна пізнати, котрі сакі, а котрі такі. А в нас у Чехах усі ферретери... Ти це хотів сказати?

Семчук мовчав.

— А видиш, як я знаю, що хто думає. Але, коли ти так думаєш, то ти помиляєшся. Я не можу тобі того сказати нині — чому. Пришли мені свій фельдпост. Я тобі напишу. А щодо вас, то зовсім інша справа. Вас вигадали австрійці й ви мусите — дінен, унд трай бляйбен, ві гінде! Вас колись не було, а тепер ви є, на злість москалям і полякам.

Семчук спаленів.

— Пане сотнику! Ви мене ображуєте! Я...

— Вибач, я не хочу нікого ображувати. Я знаю історію, вчився географії, а про ваш народ не читав і не чував.

— Ви зле вчилися, пане сотнику!

— Ріхтіг! Гарніхтс гелернт, унд дацу аллес фергессен...

— Вам смішно, а мені боляче. Позвольте, що відійду.

— Чого відходите? Куди спішитися? Все одно, скорше не поїдеш, як завтра...

— Так, але ви рішили ще познуватися надімною на останок. Вам це дозволено, але я...

— Ні, ні, заспокійся! Я не думав, що ти такий образливий і інтелігентний. Ти-ж бачиш, я тут маю до діла з самими ферретерами й мадярами. Міт лявтер містфі! Оце тебе зустрів такого інтелігентного, а ти ображуєшся...

— Пане сотнику! Коли хочете зі мною говорити,

то зрозумійте, що я є такий самий добрий українець, як ви чех. Я змовчав, коли лякався вразити вашу національну гідність, а ви лізете мені з чобітьми в душу. Коли ваші підвладні справді топтали мене чобітьми, мене це так не боліло!

— Ну, годі! Перепрошую тебе. Тепер я розумію. Отже знай, що того, що ніби то вас німці вигадали, я ані в школі не вчився, ані дома не чув. Мені так говорили оці твої товариші недолі. Але рівночасно, вони не ображувалися, коли я їм лаяв царя-батюшку й Русь-матушку. Вони пробували навіть реготатися з моїх дотепів на цю тему... Бачиш, а ти пробуєш за них заступатися.

— Так, і тепер запевняю вас, пане сотнику, що винуватих поміж тими людьми нема. Хто їх обмотав брехнею й обіцянками, той давно втік. Це тільки жертви. Вірте мені, пане сотнику!

Сотник устав зпоза стола, перейшовся по кімнаті, заглянув крізь вікно, попробував двері й наблизився до Семчука:

— Майн лібер! Ти може маєш рацію. Мое словянське серце повинноб мені те саме підказувати. Але я його не слухаю! Розумієш, не слухаю серця! Видиш ті штерни? То моє серце, мій розум, моє все! Коли мені обріжуть штерни, то най уже обрізують голову. Так, майн лібер.

Семчук стояв і не знав, чому більше дивуватися — зайвій щирости чи цинізові цього службіста. Не обзивався.

— Бо видиш, отам на дворі, лежать мов сміття, мов живий гній, мої браття, в їх жилах пливе моя, словянська кров. Вона мені каже ненавидіти таких, як ти українців, що зрадили словянство й тримають з німцем. Але розум каже мені, щось зовсім противне. Він мені каже боронити цісаря перед ферретерами

й говорити з тобою, як з приятелем. Сам видиш, що то може діятися в людській душі.

Семчук випрямився.

— Пане сотнику! В кожного з нас у душі щось діється. В моїй душі теж не цвинтар. Ось я, місяць тому, готовився до війни з москалями. Трапилося непорозуміння, мене арештували й привели тут, як московфіла. Я промучився місяць, побачив пекло на землі й тепер мене ніби перепрошують і посилають на фронт. Я йду з радістю. Не маю жалю до нікого й буду на протимосковському фронті добрим жовніром. Я цікавий, що ви мені напишете, коли я вам пришлю число моєї полевої пошти. Але я вам щось напишу. Повідомлю вас про те, як глибоко в тіло царату вріжуться наші, жовтоблакитні прапори.

— Що-ж, напишіть, може будемо приятелями...

— Семчук не спав уже тої ночі. Раннім ранком прощався з товаришами недолі:

— Прощайте! Коли наші прапори замають на золотOVERХОМУ Київі, ви проглянете свою страшну помилку. До побачення в Матері Городів Українських!

— До свіданія!..

Вслід за Семчуком блиснуло чийсь гадюче око.

ІІІ. Н А Ф Р О Н Т

Семчукові здавалося, що чорні дні й тижні, пробуті в «таборі зрадників», не воліклися так по жебрацьки, як ті кільметри й милі, що черепашиним кроком наближували його поїзд до Відня. Не цікавила його панорама Альп, байдужа була культура німецьких садів, що золотилися обабіч залізничного шляху. Йому хотілося чимскоріше бути в Відні. Не тому, що це столиця, не тому, що там живе цісар і є світової слави карузеля, в Пратері. Тягла його туди стрілецька кадра. Посміхався гірко на думку, що аж так широко треба йому було колувати.

Що-ж, трудно!

Семчук не мав іще двадцяти років, але виглядав куди старший. Праця в школі й поза школою, боротьба за прожиток у місті, навчили його бути серйозним зарання. Не ходив на вечорниці й не мав часу «завернути собі голову» котроюсь з товаришок; до спілки з товаришами й товаришками морочився балістикою, тактикою й картографією. Сьогодні, коли їхав до кадри, стратив уже контроль над тим, як глибоко загруз у військовості й не уявляв собі, чи трапиться нагода, щоби покористуватися своїм знанням. Все те здалося йому якоюсь діточою забавою у військо; був певний, що з своїми відомостями не поведе як слід стежі, не розставить пікет. Зрештою, хто його знає, як там буде на фронті? Може й справді теперішня боева лінія, то такий безконечний ланцюх, що той, що в ньому знайдеться, не всилі охопити ідеї, що вигинає

тим ланцюхом, звиває його в коло, розвиває в спіралі й заставляє хвилюватися згідно з виском полевого телефону й ляконічними знаками Морзе? Ледви чи знайдеться в тому ланцюху місце на індивідуальне геройство, на щось, що блиснулоб ракетною середньовічної романтики? Кажуть, що війська наступають тепер і подаються, не бачивши одно другого. Рукопашні зустрічі бувають рідкими випадками, кавалерія не має пристосування в бою, хіба що для стеж, тай то рідко. А коли так, то як і чим позначиться їх участь у змаганні світових гігантів?

Дивне, але Семчук ні разу продовж томлючої їзди не вернув думкою в минуле. Не згадав табору, не подумав про отця Заревича й не злетів спогадом понад Лебединцями. Рвався вперед, всверлювався думками в майбутнє, несвідомо отрясав з себе порох пройдених доріг.

— Ти, чи не ти, Семчуку?

— Я, приятелю, я!

— Якже ти виглядаєш? В що ти одягнений? Куди тебе чорт носив?

— Ходи, брате, на фронт, там оповім тобі все, в окопах. Тепер ти мені тільки скажи, як мені збутися тої цивільної шкаралуці й дістати отвертий приказ на фронт?

— Зараз на фронт? Без тебе не відбудеться війна? А Відень що? Загнівається, коли з ним не познайомишся!

— Не жартуй, там люде кровавляться...

— А тут бавляться.

— Чорт з ними, хай бавляться. Не хочеш їхати зі мною, то бодай допоможи мені добитися отвертого приказу. Менеж сюди викликали.

— Відки?

— З... Талергофу.

Розмовник Семчука зжахнувся, наче біля нього станув хтось з того світу.

— Відки? З Талергофу?

— Що-ж дивного? Там сидить малий стрілецький полк. Тількиб мав хто терпеливість і розум добути його з тої мадярської западні.

— Мадярської? Та-ж Талергоф, оскільки не помиляюся, в Сирії.

— Так, але в таборі самі мадяри, два жиди і один чех.

— Чех напевне командантом табору?

— А вжеж.

— Й поставили цигана коней пильнувати!

— Поставили й знали кого. Не думай, що Австрія так уже нічого не комбінує й не передбачує. Але що вона має робити, коли довкола неї самі вороги, а в ній самі... ферретери. Одного вона тільки не бачить і не доцінює — нашої поневільної льюальности. Вона не розуміє і ледви чи зрозуміє коли, що тільки нам одним зпоміж слов'ян по дорозі з нею. Всі інші мають вже свої дороги.

— Знав-би ти, що тепер діється в Чехах, що ті чехи виробляють тут, на віденському ґрунті! Вже нині почувають себе, як держава у державі, а кожен їх посол, то амбасадор чеської держави в Австрії. От «пепічки»!

— Трудно, вони можуть собі на все дозволити. Коли навіть одного чи другого з них повісять, то це буде герой. Наші, замучені в Талергофі й повішані по дорозі, це тільки безіменні жертви непорозуміння. Чехи орієнтуються на Росію, як на військову й політичну силу, наші москвофіли повірили, що вони «адін народ» з москалями. Гинуть, як мухи в Талергофі,

але ні один з них не подумає, що гине і терпить даремне.

— Ти тільки собі уяви: наші жовніри вже тепер виявилися найкращими в цілій австрійській армії, стрільці по своєму кооперують з армією й дають австрійцям моральний атут, що йому розумний чоловік не знав-би ціни, але на кожній галицькій вербі висить один «ферретер», Талергоф повний, а чеські перекупки тучать гуси для московських визволителів. Австріяки лякаються пустити наших стрільців без опіки проти москалів, а чеські полки йдуть на фронт, мов у дим і з співом «Гей сльоване» перемаширують до ворога, на очах австрійських генеральних штабів.

— А поляки?

— Теж на дві карти поставили. Пілсудскі веде своїх «стшельців» на москалів, а Дмовскі організує боеві частини проти німців. Покищо перемога усміхається німцям і ледви чи скоро виступлять протинімецькі частини. Не шкодить їх мати у запасі. Тільки ми мусіли поставити на одну карту.

— А чи ти думаєш, що це таке нещастя? Політика повинна мати теж якусь мораль.

— Так, але політика це гра, а гра не конче газард. Ставити на одну карту, це значить газардувати.

— Може й це наше щастя, що ми не можемо ставити на дві карти. Я думаю, що навіть чесна програна, це теж перемога. Коли не на сьогодні, то на завтра. «Ми не лукавили з собою»... зможемо сказати за Шевченком.

— Не вадилоб трохи й полукавити. Ти справді рішений іти на фронт?

— Та хіба не до канцелярії?

— Канцелярія на війні добра річ. Можна бути героєм і сидіти в канцелярії.

— Ти жартуєш, я думаю, що не на те ми вчилися колись і вправляли крісом, аби вправлятися в сумуванні цифр і урядовій каліграфії.

— А всеж таки, хтось це мусить робити.

— Очевидно, в кого замало сили й здоровля для фронту.

— Як думаєш, але по австрійських канцеляріях ховаються самі бики й кабани. Переважно мадяри й чехи. Одні падають, а другі заробляють «на полі слави». Про одних пишуть боеві звіти, а другі щасливі, що про них ніхто не пише...

— Трудно, найкраща медала має свій відворотний бік.

— Тому я й не поспішаю на фронт. Зразу запалився як усі, а тепер охолов. Я дивуюся, що тебе навіть Талергоф не вилічив з австрофільства.

— З австрофільства? Погано ти визнаєшся в положенню й настроях. Ми мусимо дати з себе все, щоб перемогла Австрія, але не тому, що ми її любимо, але тому, що тільки в звязку з її перемогою можемо думати про Самостійну Україну.

— Ти не читав маніфесту Нікалаєвіча до «Руского Народу Земель Ярослава, Осьмомисла, Романа й Данила»? Шкода, з ньогоб може переконався, що не такий чорт страшний, як його малюють. Я думаю, що москалі не стравилиб сорок мільонів українців. Це ще не значить, що ми маємо орієнтуватися на Москву, але нема чого газардувати з Австрією; покищо вона показує нам, як уміє вішати. Архикнязя Фридриха, що командує східним фронтом, так і зовуть з російська «вешателем». Москалі ще нікого не повісили за австрофільство.

— Бо не мають права.

— Хто сьогодні питає про право? Я не кажу про

заняту Галичину, але й на Придніпрянщині не обходиться без австро-й германofilів.

— Коли Москва не вішає тепер, то робить це з вирахування. Вона, кажуть, неприготована до війни й не хоче репресіями викликати хвилювання в нутрі держави. Але побачив-би ти, якби вона перемогла. Нащастя вона сама не вірить у перемогу.

— Я знову не вірю в перемогу Австрії.

— Коли ми оба маємо рацію, тим краще. Коли завалиться дві тюрми народів...

— Збудують чотири нові.

— Ні, друже, надто ти вже скваснів у тому Відні. Невжеж тут всі ваші розмови обертаються довкола таких чорних гороскопів?

Розмовник Семенчука знизав плечима.

— Здалека видніше. На фронті, то воно може інакше виглядає.

— От тому я й іду на фронт. Там люде живуть і гинуть. Тут живцем гниють.

— — — — —

Багато труду й заходу втратив Семчук для того, щоби дістати іменний отвертий приказ. Хотіли його приторочити до якогось більшого транспорту, але йому пригадалася їзда до Талергофу. Збігав ноги, виговорив душу, але таки добився поіменного приказу. Розвернулася перед ним дорога далека, але на її кінці виблискував фронт усіми весельчаними красками його романтичної мрії. По дорозі зачепив о Будапешт. Знав уже мадярів і здивувався, що такі дикуни живуть в такому гарному місті. Мав багато часу до найближшого поїзду й зайшов у каварню. Велика, розкішна, освічена тисячами електричних жарівок. На підвисшенню грала музика. Дві музики. Що одна скінчила, друга починала. Вічно одна й та сама мелодія—чардаш. В перве почув його в оригінальному, циганському ви-

конанню. Щось, наче чуже й незнане ворухнулося в серці Семчука. Так, коли матимем свою Державу, спровадимо собі мадярських циганів. Будемо їм кидати по шагу, хай нам грають.

Дич бо дич, але музика в них гарна й оригінальна. Пробирав услухатися в неї й схопити щось з душі середньоевропейського азіята. Даремне. Мельодія висовувалася, мов вуж, і пасмами срібного павутиння омотувала душу. В такому павутинні гинули колись народи, що їх землями проходили мадяри. Щось з того павутиння залишилося на українських, степових бурянах...

Вийшов з каварні, в найближшій трафіці купив товстий зшиток. Рішив завести собі щоденник. На початок вписав:

«Це є книжка моя. Нікому не вільно в ній нишпорити під загрозою...» Не знав, чим злякати непокликаного читача свого щоденника. Колись заклинали переписувачі середньовічних книг майбутніх злодіїв книжки карами неба і землі. Найчастіше закінчували клятьбу якимсь незрозумілим словом, східного походження. Хотів дописати щось подібне, але не міг собі пригадати ні одного з тих чарівних заклять; покинув початок без карної санкції. Писав далі: «Будапешт. Тут побачила денне світло «Русалка Дністрова». Сюди тікали боярські «кормольники» перед рукою права, тут гостював король Данило. Відсіля вилітали мадярські орди на поталу Галичини й Володимирії. Тут мусітиме колись засісти амбасадор Української Держави». Закрив щоденник, бо мельодія чардаша не переставала обсновувати його думок срібним павутинням. Мельодія степової орди, що не вишумілася в тисячелітній мандрівці, не втихла на постою в серці Європи. З Будапешту виїхав ніччю, ранком другої днини станув на землі українського Закарпаття. На вулиці, в Мукачеві,

зустрів знайомого з гуртка. Залітач був тепер сотенним інтендантом і приїхав до Мукачева за мясом для сотні.

— Слихом слихати, видом видати! Семчук, а ти відкіля узявся?

— Здоров був друже, окружною дорогою приїхав до вас. Приймете?

— З радості душі, тільки не знаю, чи знайдеться для тебе яка посада. Де які були, то порозбирали.

— Яка посада?

— Ну, щось ти мусиш робити, до чогось причепитися. На простого стрільця ти за інтелігентний, інтендантів маємо більше як треба, а старшинських сарж у кадрі вже не роздають. Скільки мали, роздали, а тепер треба йти за саржею на фронт.

— Власне я в дорозі на фронт, тільки не за саржею.

— А чого? Я, Богу дякувати, старший десятник і готово. Більшої саржі покищо не бажаю, а на фронт піду хіба тоді, як Австрію чорт побере.

— Ов! Я був у Відні й кого там не стрічав, усі тої самої співали. Чи у вас теж так?

— Як бачиш. Але сідай на фіру, я ще заберу рахунок і поїдемо.

Пішов Залітач по рахунок, Семчук витарабанився на високу фіру й замислився.

Он воно як. І де цей запал, де ця войовничість ділися?

Прийшов Залітач, казав фірманові поволи їхати, закурив і почав у такт туркоту коліс:

— Бо то бачиш, брате, інакше виглядає війна в книжці, інакше в життю. Ми рвалися воювати за Україну, хотіли маширувати найблизшою дорогою до Києва, а прийшлося боронити перед москалями клягих мадярів. Змякла, брате, рура і чорт його знає, що

з тої цілої війни вийде. Шкода тільки наших хлопців, що дотепер погинули й ще погинуть. Я не зразу причалив до інтендантури. Походив трохи по горах зі стежами, помок на пікетах, але де ми лиш витиснули москалів з якого села, там за нами приходили мадяри й вішали народ. Така вже, бачиш, у них звичка. Люблять, каналії, вішати. Ненавидять Австрію, пси на ній вішають, на фронт з них жаден не висунеться, але як трапиться нагода людей повішати, то їм у це грай. Ще того бракує, щоби де залапали яку стрілецьку стежу та перевішали. Вони на все здатні. Ти приїхав богзна відки, не бачиш того й не чуєш, то палишся на фронт. Але за яку чортову мамуню? Нам тепер одно — маркірувати, поки можна. Хай собі товчуться австріяки з москалями. Може одних і других скорше шляк трафить; а там то ми вже подбаємо за якийсь «гнаденшус». Скинути те старе дрантя до лятрини, засипати й заорати й своє жито на тому засіяти. От тобі моє «вірую», щоб ти не думав, що я фронту боюся. Тепер дурень той, що іде на фронт.

— Та всі-ж не будемо сидіти в кадрі й мясо з Мукачева возити.

— Певне, що не будемо, а то всіх нас запруть до Талергофу. Але треба мати розум. Не треба непотрібно пхати ніс на мороз. Знаєш, як нас повели до присяги в Стрию, то хто повторяв присягу, а хто ні, але наша пачка цілий час садила Австрії по матері. Вони думали, що ми клянемося боронити Австрії від усіх її ворогів «на суші, морю і в повітрі», а ми їй зичили легкого воздыханія і лаяли, як годиться такий повії. Бо це, брате, повія, не держава. Ти там десь був у Відні, там патріоти витоптують міністерські дивани й ламають спину у три погибелі, то може там все те інакше виглядає, а в нас інакше. Ми бачимо, що з Австрії сиплеться, як той пісок з консерв. Знаєш,

хитрі ті австрійці. Замість консерв замагазинували в пушках пісок по військових магазинах. Тепер, заки видадуть пушку, проколюють дротом, чи не посиплеться пісок. Ті, що магазинували пісок, давно вже поvmірали, діточки їх, аби здорові, поживають заробіток батьків, а тут армія йде на війну з пісчаними консервами.

Семчук крутився на сидженню.

— То, брате, — не вмовкав Залітач — нема шпасу з такою державою. Пхається такій повії щастя в руки, знаходяться дурні, що готові за неї кров проливати, а вона тобі з ферретерами в очі лізе, шибениці ставить, а тобі, українському стрільцеві, що звязався з такою повією, ласку робить, коли дасть які старі лахи та допотопні «верндлі» на один набій, аби тебе скорше москаль взяв на мушку. Нема що брате, нема що! Наше діло тепер — маркірація. Пам'ятаєш, як то було на вправах перед війною? Ми робили наступ голіруч, не мали крісів і плескали в долоні, ніби стріляли. От нам тепер треба плескати в долоні, а їм хай здається, що ми стріляємо. Бо то, брате, протягнеться та війна не рік і не два. А як ми себе дамо вистріляти, то що потім буде? Хто помаширує на Київ, хто доріже московського медведя, хто австрійському вірлові бодай один лоб скрутить?

Семчук мовчав. Залітач сипав словами, мов піском з консервів.

— Дала нам Австрія, шляк би її трафив, полатані мундури, дала старі «верндлі», обставила шпиками, а ми вже від свого Пана Бога маємо ласку на командантів. Готовилися ми до тої війни два роки, мали своїх інструкторів та командантів, хайби були нам за командантів і тепер. Стрільці не рекрути, чортзна відки позганяні, а свідомі, національна армія. Нам наганячів, ані паничків не треба. Де там! Головачі від Соколів та Сі-

чей зразу повтікали до Відня, наших людей поробили четарями та десятниками, дехто таки й залишився простим стрільцем, а начальство дали нам... штандове. Хотіли нам дати генерала Шептицького, дарма, що поляк. Але то була «груба риба» для стрільців. Дали гімназійного директора. Чоловік, як чоловік, але що він має спільного з нами, а ми з ним? Від коли настав, заводить канцелярію і пише ноти, як професор двійки в клясі. Резервовий четар, а дали йому командувати самостійною формацією. Ну й командує! Де який «ерляс», де яке подання сотенної старшини про відзначення для хлопців, де яка «цуляга» для тих, що в полі, а він тобі все те ховає до куферка, до куферка. Вже куферок тріскає, а він і пальцем не кивне, щоби щось зробити для Стрілецтва, щоби сказати де і кому слід, що ми не є ніякі комісгнопи, але добровольча, національна армія; її треба респектувати, але як мають респектувати чужі, як свої тільки за штернами та бляхами очима пасуть?

— Я чув уже про того команданта, у Відні.

— Що ти міг там чути? Ти подивися на нього живого! Перед мадярським оберляйтнантом зігнеться той... начальний вожд Стрілецтва в чотири погібелі, а прийдеш до нього, то визвіряться на тебе, що не знаєш куди тікати. Ще у Львові то говорив тобі «пане товаришу», а тут починає від дурнів, а на «банді» кінчить.

— Я ніколи не думав.

— Та хто то взагалі думав? І йди на фронт! Та якої чортової матері? За штерну чи за ордер для пана команданта?

— Слухай, Залітач. Як бачу, то в вашій кадрі не пахне. Колиб міг, то поїхав-би просто на фронт. Там, певне, не може того бути, що тут.

— Певно, що не може бути і не є. На самому

фронті нема ні великих патріотів, ні великих командантів. Вони тримаються в резерві, як і слід великим стратегам. На самому фронті є тільки наш брат-стрілець і тому там добре. Там люди не дусяться й не гризуться. Зрештою, я не знаю, як там тепер. Поки я був, було все по людськи. Один тільки «штандовий» почав забувати де він, то Черник, аби здоров, зорієнтував його відразу й тепер усе в порядку. Як і вискочить який, то зараз провчуть. Але я не хочу йти на фронт і другим не раджу, принципово: шкода нашої крові. Вона ще придасться!

Попри фіру проїхав візок з якимсь старшиною.

— Хто це?

— Далешівський, заступник команданта.

— Мій професор!

— Той сам.

— А він який?

— Інтелігентний чоловік. Розуміє, що не має до війська ніякого відношення, поза давно відбутою службою й тримає фасон. Щось там робить в канцелярії, а позатим працює науково. Може колись, як доховається, напише нам історію Стрілецтва. Війни не любить, хоча передбачував її давним давно; нікого на фронт не пхає. Навпаки, рад-би усіх затримати в кадрі, бо й він розуміє, що наша справа на війні не скінчиться; по війні буде друга й для неї треба збирати й берегти сили. Відзначення не хоче, тому так остро виступає проти двадцятки.

— Що це за двадцятки?

— Теж нічого собі помис. Вигадав його наш коханий опікун з австрійського, генерального штабу. Запропонував розбити стрілецькі сотні на відділи по двадцять людей, щоби вони перебивалися через фронт, саботували на ворожих тилах і вертали назад з відомостями. Щось ніби відділи партизанів і шпівнів разом,

— І наші на це погодилися?

— Чомуб їм на це не погодитися? Самі на двадцятки не підуть, то що їм шкодить, що наших хлопців москалі перебують, перевішають, а коли вони кілька разів перейдуть фронт, самі австріяки вистріляють. Вони так роблять з усіми кундшафтерами.

Семчук зловився за голову.

— І ніхто проти того не запротестував?

— Та хто мав протестувати? Якби в нас була команда з своїх людей, то їй би не поважилися навіть зробити такої пропозиції. Нехай таке запропонують Пілсудському!

І Залітач махнув рукою та спілюнув. Доїздили до кадри.

— — — — —

Семчук змішався з кадровою братією. Пробирав приглянутися кадровому життю, проглянути його думки й духові інтереси. Зразу завважив, що залишилися в кадрі самі перебірки. Що краще, пішло на фронт, багато пішло на двадцятки. Дехто жив у кадрі переїздом з фронту чи на фронт, дехто опинився тут по справам; був тут і гурток, що продовжував ідеологію передвоєнного Стрілецтва й трактував війну, як великі маневри перед рішальною кампанією, але в цілому не робила кадра симпатичного вражіння на постороннього. Хто тут не мав надії дістатися в глибоке запілля, до Відня, той пробував улаштуватися на місці. Творилися своєрідні, кадрові установи, кантини, пральні, магазини й фотографічні заведення. Фотографи мали про себе найвище уявлення. Вони фотографували всякого, хто діявся у кадрі й тим ніби сплачували свій довг перед історією. Відфотографували й Семчука.

По правді, Семчукові вже якось не спішилося так на фронт, як по дорозі з Талергофу до Відня. Але й не думав він ні хвили про те, щоби залишитися в кадрі.

І те, що на привітання сказав йому Залітач і те, що тут побачив, почув і проглянув, було наче холодна вода на його розпалену голову. Справді, дійсність не виглядала так чарівно, як він собі уявляв. Але-ж і не було причин до песимізму. Ті, що нарікали й лаялися, занадто односторонньо ставилися до життя, за багато вимагали від других, за мало від себе. Семчук зрозумів, що й готовість Залітача піти на фронт, коли цього зажадає від нього Україна, була таки деклямацією. Те, що він говорив, мало свою рацію, але його висновки були хибні. Кадра поклала своє гнітюче тавро на його думки й світогляд. Семчук пригадав собі, що Запоріжці, знамените військо в обличчі ворога, були найгіршими політиками в коші, тогочасній кадрі. Щось подібного діялося й тут. Прибитий повиню слів Залітача, Семчук піднявся, але вже не випростувався цілком. Всю надію мав іще на фронт. Одинцем не міг туди дістатися й мусів ждати на більший транспорт. Тимчасом ходив на вправи, на стрільницю й багато читав, стараючися ви-минати пустих балачок і кадрової політики. Він бачив, як з її випарів творяться в кадровому мікрокозмі партії й котерії, що їх гаслом є завсігди якийсь стрілецький достойник. Ніколи думка, ніколи ідея, тільки питання амбіції чи генеральських шліфів одного або другого амбіціонера.

Люди все є людьми й треба сильного характеру, щоби відповісти великим вимогам великої хвилі. Таких людей не стрічав Семчук у кадрі. Сподівався їх зустрінути на фронті.

Нарешті надійшов день відїзду Семчука на фронт. Начальний вожд виїхав до Мукачєва й виправляв його з транспортом Далєшівський. Виструнився перед ним, як і слід карному стрільцеві.

— Спочиньте. Давно я вас не бачив, ще як учив у гімназії.

— Так, пане проф... пане отамане.

— Ні, ні, вже хай буде професор, коли не можна без титулів. Я професором був довше, як старшиною. Ви відходите, на власне бажання на фронт?

— Так є, пане професоре.

— Чув я, що до нас примандрували ви великим колом. Були в Талергофі, були у Відні. Як там в Талергофі? Багато ще там тих нещасливців?

— Я належав до перших, що вийшли з табору власними ногами. Моїх попередників виносили. Або до шпиталю, або під сосни.

— Під сосни? Це, певно, там так називають кладовище.

— Так, поки не було табору, не було й кладовища. Тепер воно росте з дня на день. Вивозять по кілька трупів денно й скидають до спільних ям. Потім засипають ї ставлять хрест, або ні.

— Багато там попало таких, як ви, через непорозуміння?

— Пане професоре, цілий Талергоф — одно велике непорозуміння.

— Очевидно, я розумію, що ви хочете сказати, але чи багато там українців, що з москвофільством не мають нічого спільного?

— Половина табору, пане професоре. Але там найшлися люди, що до того часу хигалися й стояли на порозі національного освідомлення. Щойно під малярськими нагаями й чобітьми вони здеклярувалися, як явні й отверті москвофіли.

— Так, це природне. Найгірший засіб політичної боротьби, це фізичний гніт. Хто творить мучеників, хай не сподіється перемоги. Без мучеництва не булоб християнства.

— Так, але найгірше те, що тих мучеників плодить Австрія на наш рахунок. Вибачте, пане профе-

соре, але з того, що я бачив, я набрав переконання, що Австрії вже довго не буде на світі, як ми будемо покутувати її Талергоф. Він отвориться новою раною на тілі нашої відродженої державности.

— Може ви й маєте рацію, але про те нам не слід і не пора тепер говорити. Покищо ви йдіть на фронт. Поперед не виривайтеся й позаду не лишайтесь. Як другі, так і ви. Ми не маємо забагато сил на змарнування. Прощайте, ось вам папері.

Семчук виструнився, цокнув зап'ятками й вийшов з канцелярії.

IV. ЧЕРВОНА КАЛИНА

Різке повітря Карпат відсвіжило не тільки легені Семчука. Почував себе вільно й легко, дарма, що зразу довірили йому чету, обтяжили відповідальністю й повним полевим вирядом.

Дігнав стрілецький півкурінь саме в моменті, коли виходив на позицію. Боева, радісно-нервозна атмосфера обдала його на самому порозі. Ніхто його не розпитував, відки прийшов, де був так довго, та який в нього погляд на світову політику. Якось зразу відлетіла його цікавість для положення на цілому фронті. На право й ліво від нього були свої, перед ним ворог, а за ним... гонвед - гузари.

Ще не мав часу побачити москаля живого ні вбитого, як на придорожному дереві під селом побачив щось темне. Підійшов ближше, приглянувся і з острахом відвернувся. В селі довідався, що повішений був начальником громади, членом-основником місцевої читальні й сільсько-господарського кружка... Мав ворога-жида. Процесувався з ним за батьківський ґрунт. Жид програв процес, але поприсяг пімсту. Війна розігнала сільську жидівню на чотири вітри. Але тяжкий ворог повішеного лишився в селі й виждав слушного часу, Як тільки зявилися мадари, доля нещасного була вирішена. Не діждав ранку, повис, як ферретер...

Так оповідали односільчани повішеного. Семчук слухав, скреготів зубами й затискав п'ястуки.

— Хлопці! Пошукаймо жида!

Кинулись хлопці по селу. Найшли якогось, але не того, що завинив,

— На гилю собаку! — крикнув хтось у гурті. Семчук глянув на жида й хвилинку завагався. По хвилі обер пiт з чола.

— Ні, хлопці, не можна. Він не винен. Давайте того, що завинив.

— Всі вони однакі!

— Хай, але не можна. — Махнув рукою й пустив жида.

Наспіла стежа з повідомленням, що в довколишніх селах з'явилися московські відділи. В Семчука і його підкомандних заграла кров. Щось ніби ляк, ніби розбурхана цікавість, пройшло морозом в кожного по спині. Москалі, правдиві москалі...

— Хлопці! — Хто з вас бачив уже москаля?

— Я! — крикнув хтось з гурту.

— З близька?

— Ні, здалека, але бачив.

Решта не бачила навіть здалека. Два місяці ганняють по горах і не бачили москаля.

Молода уява працювала з подвоєною силою.

Прийшов приказ до команди півкуріння: обсадити беріг «Горішнього Лісу», тримати його за всяку ціну й навіязати зв'язок з австрійськими частинами на ліво. Про зв'язок з правою групою не було сказано в приказі нічого...

Стрілецька частина рушила на вказані становища. Обережно, без гомону, наче талія карт, розсипалися стрільці здовж західного берегу ліса. Одна чета станула в запасі, друга усталилася чолом до півночі. Хто його знає — в приказі не сказано про цей бік становища нічого. Може забули, а може справді стрілецька частина зависла порожнім рукавом навскіс лінії ворожого наступу? Для безпеки вислано в тому напрямі стежу.

Вкопавшись поглибше в ґрунт, глянули стрільці на панораму ворожого наступу.

— Справді! Глянь, — шепотів один стрілець до другого — москалі! Окопуються по той бік річки.

— Диви, диви, скільки їх у селі! І піші й кінні.

— Трублять чортові діти! Певне й не думають, що ми тут!

— А може й думають, але що їм наша сотня — на снідання...

— Ну, ну, хай пробують дертися на гору!

— Тихо, не зраджуйте позиції! — прошептав різко роевий.

Хлопці мовчали й дивилися в напрямі села, мов діти в розворушений муравельник. Мінялися звязкові стежі, вернула розвідка, що шукала австрійських частин від півночі. Справді, стрілецька обережність не пошкодила: від півночі не було нікого. Уставлена від нехотя чета, вирівняла розстрільну, вкопалася й подвоїла чуйність.

Сонце хилилося вже добре з полудня, коли на південному заході злопотіли кріси й заграли скоростріли. Ожила артилерія. Але стрільна попадали в становища австрійських частин зліва. Стрільці не зрадили позиції й спокійно стежили за найменшим рухом вниз. Звязкові стежі принесли відомість про перші втрати австрійських частин. Найблизша стежа вернула впрожні: австрійці подалися без повідомлення, стрілецька частина зависла ціла в повітря. Ще одна стежа і вістка, що на місці австрійської команди стоїть московська артилерія й бе по втікаючих австрійських відділах.

— Ото, значить, воювати — подумав собі Семчук — а його уявлення про австрійців обогатилося ще на один карб.

Курінний заїмпровізував збірку старшин.

— Нема ради, панове! Ми окружені. Одинокий рятунок у розумному відвороті. Найдіть в сотні місце-

вого чоловіка, що визнається в терені. Тільки знання терену, гробова мовчанка й лисяча обережність вирятує нас з безвихідного положення.

— Приказ!

Мов примарні тіни перекрадалися стрільці з отвертої позиції в поблиський ліс. Тільки вірлине око місцевого чоловіка могло в сумерку потрапити на стежки, що їх на право й ліво обсадили збитою масою москалі. Щойно, як вихопилися на верх найближшого, гірського хребта й почули гаркіт скорострілів внизу поза собою, зупинилися, щоб набрати віддиху. Четарі перелюстрували свої частини. Не бракувало нікого.

Хтось негодував, що вилежався цілий день, надивився на москалів і ані разу не стрілив...

— Терпи козаче, — підхопив негодування курінний. — Ще настріляєшся, щоб тільки набоїв не бракло.

Пізною ніччю добився стрілецький півкурінь до перших австрійських пікет. Бог його знає, як там вони боронили своєї позиції, але тікали зразковим темпом. Вітали стрільців, як примари з того світу.

Курінний перестрів Семчука.

— Що-ж там, молодий чоловіче, бачив войну?

Семчук виструнився і знизав плечима.

— А тобі сниться бій під Термопілями. Я знаю, будуть може й Термопілі, будуть.

— Якось так бездушно все це проходить. Невідомо, коли ти воюєш, коли ні. Якась така розтяжна машина, що одно колісце не забублює за друге...

— Не бійся, вони зазублені, тільки нам це непомітно. Глянув-би ти на мережу всіх наших фронтів, то помітив-би зазублення...

— Певно, пане курінний, але от ми сьогодні ніби й творили один зубчик у тому фронтовому колесі, ніби почували звязок з цілістю, а показалося, що нас ворог

не завважив, залишив поза лінією й также незаваженим дозволив проскочити до «своїх».

— Тобі прикро, що ми, плід воєнного зусилля великого народу, не граємо ніякої ролі в стратегічних комбінаціях нашого, австрійського «союзника»?

— Не прикро, а якось глупо. Лежимо, дивимося на ворога й не стріляємо, потім тікаємо, хоч за нами ніхто не гонить. Виконуємо якісь рухи й маневри, що про їх доцільність не маємо найслабшого уявлення...

— Я знаю, тобі-б хотілося, щоби ми кооперували з нашим «союзником» індивідуально, як Пілсудські, що на власне ризико вмашував до Конгресівки.

Семчук потакнув.

— Трудно, треба було скорше взятися за воєнну підготовку. До «союзників» треба було пристати з власним пляном і не так «без застережень», як ми приступали. Тимчасом пропало. На будуче може знатимем, як такі справи робиться.

До курінного прибіг вістовий з копертою. Курінний розірвав коперту, прочитав службовий листок, скрипився й сказав вістовому — «Добре!»

Коли вістовий віддалився, сказав курінний до Семчука:

— Знову відворот. Ще місця не загрили, не розглянулися й знову треба йти назад.

В тій хвилині заторохкотів скоростріл десь на краю села й півкурінь почав відворот під ворожим обстрілом. На «заздалегідь приготовані позиції», як це говорилося в урядових звідомленнях, вела тільки одна дорога — через гірський верх. Та мабуть і в команді ворога не було все в порядку, коли стрілецьке муравлище розсипалося по горі й на очах ворога пересунулася поза лінію його дострілу.

Холодна, карпатська ніч окутала стрілецьку братію на новій позиції. Хто спав, хто сторожив, а хто,

так собі, дзвонив зубами. Семчук не витримав. Узяв двох хлопців, збіг з позиції до села й захопив ворожу стежу. Вже сіріло, коли Семчук провадив п'ятох салдатів до стрілецької лінії. Хто спав, зірвався на рівні ноги. Жива добич — п'ятох правдивих москалів, п'ять російських крісів з набоями, зробило вражіння. Коли полонені були веж за лінією, обскочила їх стрілецька братія.

— Хто ви?

— Рускіє.

— З якої губернії?

— З кієвской, я з камянець-подольской...

— Ви українці?

— Нет, не українци, ми рускіє...

— В київській й камянець-подільській губернії нема «рускіх» — пробував переконувати Семчук.

— Пачему нет, есть, на есть і хахли, малороси.

— А ви що — малороси?

— Так тошно, ми хахли.

Семчукові аж свербів язик до дальшої дискусії з «хахлами», але прийшов приказ підсунутись під верх гори й заняти оборонну поставу — сподіються наступу. Відіслав полонених у запілля, а сам виконав приказ. Ще нім сонце відірвалося від гір, почався наступ.

Семчук не мав уже причини нарікати, що ворог не завважає стрілецької частини. Пальба з крісів і скорострілів почалася відразу з такою нагальністю, що стрілецькі «верндлі» тільки з трудом могли відповідати своїм гарматнім гуком й допотопними, олов'яними кулями.

Перед полуднем затихло. Ворог зрезигнував з дальшого обстрілу. На стрілецьких окопах лежало чотирьох убитих і йойкало кількох ранених. Семчук перев'язав собі скалічену руку й похилився над убитими. Не знав нікого з них. З двома ходив ніччю в село

й захопив полонених. Уже збирав хлопців, щоби викопати могилу й поховати, як годиться, товаришів, коли надбіг вістовий від курінного з приказом — негайно опустити позицію. З раненими попід руки зійшли стрільці в глибокий яр.

Семчука боліла рука, а по голові снувалася мельодія пісні про... червону калину.

У. Н Е Ж Д А Н И Й Г І С Т Ь

На позиціях притихло. Тепле жовтнєве сонце парило, як у середині літа. Вічно зелена смеречина розливалася довкола пахощі; хто не мав служби, контролював сорочку. На краю ліса, під розсохатою смерекою грали хлопці в «айн удн цванцік», там знову обступили товариша, що вернув з двадцятки й оповідав нестворені чуда-дива. Курінна старшина барашкувала під великою землянкою, Семчук сидів під самотньою смерекою, що наче вибігла з ліса й зупинилася на півдорозі. На коліні у нього лежав щоденник. Твердим, хемічним олівцем записував Семчук свої переживання останніх днів:

«Дивно, як скоро минає час, як міняються люди й події. Не сила реєструвати сутичок і боїв з ворогом. Заки охолонеш по одному, приходить другий і затирає вражіння свого попередника. Здається, я наче вчора з'явився тут, а скільки від того «вчора» змінилося. Довкола мене й у мені.

Прийшов на фронт з якоюсь ясною думкою, виробленою програмою, метою, а виявилось, що тут немає місця для думок і програм. Навіть сама остаточна ціль, колись така ясна й самозрозуміла, наче відсутня в недоглядну далечінь, затьмарилася.

Може так мусить бути. Вплетені в круговорот подій, позбавлені впливу на них, стаємо автоматами для виконання рухів, окреслених конструкцією нашої збірної машинерії».

Відложив олівець, випростував пальці, що від-

викли вже від писарського приладдя й вдивився перед себе. З низу, від ліса, спинався хтось, з трудом, до нього. Вдивився пильніше, але це не був ніхто з його чети. Якийсь старший, заживний чоловік. Пристанув, скинув шапку й обтер широкою долонею піт з лисої голови. Семчук зложив щоденник, устроїв олівець у шапку й дожидав. За хвилину незнайомий наблизився до нього на віддаль кількох кроків. Зупинився й знову зняв шапку, та обтер піт з лисої голови. Семчук вдивився в обличчя гостя, таке якесь дуже знайоме. Нарешті, наче його підірвало. Скочив з місця й підбіг до гостя:

— Лесю! А то що? Що вас тут наднесло?

Простяг обі руки гостеві. Його обличчя палало, очі заіскрилися від радісного зворушення.

— Нарешті, нарешті, я вас відшукав, пане Семчук. Ноги сходив, в відшукав. Як же ся маєте, як ся маєте?

Паламар Лесь не був Семчукові сват ні брат, але якась непоборна сила кинула його в обійми старого. Цілувалися, мов рідні, стискалися, наче один з другого хотів душу виперти, нарешті старий не витримав і розплакався, як дитина. Й Семчукові, наче органіна заслонила очі. Щойно по добрій хвилині опанував себе Семчук.

— Сідайте Лесю, сідайте та розказуйте, що новенького в Лебединцях, що там отець Заревич, що робить там панна Галя, що там мої старі порабляють, чи дуже їм війна допікає, чи не було там мадярів, чи не скривдили кого, не ограбили, не побили, може, борони Боже, кого повісили? Розказуйте!

Наче тронуті дзвінки, зойкнули в серці Семчука всі спогади, всі туги, всі таєні почування і тривоги.

Лесь присів під смерекою, поклав шапку біля себе

й, вирячившись слізними очима на Семчука, не знав з чого почати.

— Та бо то, паничу, Бог його знає, з якого кінця зачинати, що говорити, що ні...

— Всьо говоріть, всьо, а починайте відки хочете, але говоріть.

Щойно тепер відчув Семчук, як він страшно тужив за Лебединцями, а ніколи до тепер не усвідомив собі тієї туги й ні словом не підмітив у щоденнику. Неждано й несподівано прорвалася тепер та туга усіми порами його душі.

— А може ви не маєте, паничу, часу? Може вас служба чекає і вам ніколи слухати? Бо то війна, час на часі не стоїть, нема як і коли на то всьо.

— Говоріть, Лесю, говоріть, бачите, що спокій і всі дармуємо. Говоріть!

Лесь обтер щераз піт з лисої голови, пошкробався заклопотано за ухом й сказав:

— Ні, паничу, таки не знаю, з якого кінця зачинати. Може ви питайте по порядку, а я вже відповім на пункти...

— Ну, добре. Коли ви вийшли з Лебединець?

— Ой, давно. Не знаю, може тиждень, а може півтори, як вас жандар випровадив.

— То ви нічого не знаєте, що там діялося потім, як мене взяли. Не знаєте, що з моїми старими?

— Поки я був, то щодня гонили по селі шандари, а хто не пішов на мобілізацію чи в добровольці, то всіх забирали. Хто вернув, а хто ні. Ваших старих якось не рухали.

— А отець Заревич?

— Єгомость? Біда з ними.

Семчук насторожився.

— Десь тиждень чи півтори, як вас забрали, дістали єгомость лист від паннунці.

— Від панни Галі?

— Так. А там стояло, ніби бувайте тату здорові, бо я йду до стрільців...

Семчук ударився по полам.

— Як написала, так і зробила. Замельдувалася до стрільців просто з Відня. Я вже паннунцю бачив. Вони в другому курені. Такі вам смішні, що Господи. Всьо на них завелике. То ніби була панна, як панна. А тепер вам, у споднях, смаркач якийсь!

— І я про те нічого не знаю! Про інших чув, а про панну Галю ні слова.

— Бо то, паничу, тамті служать в добровольцях явно-славно. А про нашу паннунцю то мало хто в найвисшій команді знає. Вона всім каже, що вона хлопець.

— Ви бачили панну Галю?

— Бачив, говорив, питалися про вас...

Семчук, поневільно, обтягнув на собі блюзку поправив білий ковнірець, що його випустив поверх ковніра.

— Але з єгомостем біда.

— Що з ними?

Як дістали лист від паннунці, то так вам забанули, що ну. Я кажу так і так, розважаю, як умію. Нарешті вирвалося мені, що коли паннунця пішли в добровольці, то і я піду. Що-ж, кажуть єгомость, ви підете, а мене самого лишите? А я їм кажу — пішли всі, ходім і ми. Ніби то, щоб єгомость пішли на ксьондза до добровольців. Не довго думали єгомость, як іти, то йти. І вибралися ми, на біду, таки на другий день, вдосвіта, до добровольців.

— Ну?

— Не далекосмо зайшли. Підходили вже до міста. Ішло якесь військо, ми поставали, тай дивимося. Аж тут де не взялися шандарі, полапали нас, тай кричуть,

що ми шпегі. Ніби єгомость і я. Що не говорив єгомость, що не тлумачив, на ніч! Погнали нас, як худобу, до Станіслава, там натлумили, скільки хотіли, а потім з іншими такими шпегами, як ми, тай гайда до Талергофу. Ая!

Семчук ламав руки.

— Гірка була та наша дорога. Істи не дали, пити не дали, де який вирвався, то бив і копав. Мене, то ніби ніц, я простий хлоп. Але єгомостя, духовну во-собу, то вам так понівірили, що страшно говорити. Найгірше то було, як ми де ставали. Збігалось тої голоти, сила-силенна. А найбільше, то жидів. Що вже вони наштуркалися нашого єгомостя, що наплювалися! Мене, то лиш раз потягнув маляр нагаєм, як я хотів заступити єгомостя.

Відсапнув, обтер піт з чола й говорив далі:

— А защо, за прощо, Бог один знає. Я був у пан-нунці, казав їм, що тато в Талергофі, але того всього я їм не оповідав. Я казав, що їм там добре, що потримують трохи й пустять, але то, паничу, нема вже кого пускати. Єгомость, не при нас кажучи, відійшли від змислів, так вам таки зваріювали...

— Лесю, що ви говорите?

— То, що чуєте. Я знаю, ви були в Талергофі, то знаєте, чи там трудно зваріювати. Ви молоді, я твердий, то витримали, а єгомость не витримали...

Семчук сів на пеньку.

— Ну і щож тепер буде?

— Та що буде, може Бог дасть, що єгомость відійдуть, може ще виздоровіють. Хоть, як бисте їх виділи... Одна вам скіра і кости — борода до пояса, сива, очі позападалися. Страшно!

— А якже ви тут дісталися?

— Та мене там не дуже то й пильнували. Якось взяли мене до міста по товар. Якось так Бог дав, що

як я ніс зі склепу мішок мамалиги на фіру, мій «пост» десь задивився, я ніби заблудив, скрутив набік, тай пропав йому з очей, разом з мішком. То вже так Бог дав, що я втік не з порожніми руками.

Перебіг я вам які три-штири вулички, якісь були самі такі вузьенькі та темні, скинув мішок з плечей, сів на нього, тай сопу. Коли це йде якийсь панок. Глянув на мене раз, другий, нарешті підійшов і каже:

— Ви може з Галичини?

— Бая, паночку, з Галичини, з Лебединець, що коло Станіслава.

— Що-ж ви тут робите?

— Та що роблю, гину! — І я йому розповів що, як і куди. Що-ж ви си гадаєте? Поміг, свій чоловік, аби му Бог здоровля дав. Купив у мене той міх мамалиги, дав якусь карточку, ніби я «фліхтлінг», та ще й запровадив на колію. А там уже до Відня, а з Відня тут. От, ще з війська затямив слово-дві по німецьки, тай допитався куди треба. Не саміж мадяри-нехристи на світі. Німці, то таки добрий нарід.

Семчук замислився.

— Що-ж ви тепер думаете робити, Лесю?

— Та що робити? До Лебединець дорога заперта — лишуся тут. Вояк з мене, як з піску бич, але що мені робити? Може, дасть Бог, замашируємо до Лебединець, то вже далі не піду. А ні, то най і так буде.

— Підіть, Лесю, до пана курінного, скажіть йому, що хочете бути в моїй четі. Він добрий чоловік, погодиться. Може й справді скоро замашируємо до Лебединець. Ви лишитеся, а я піду далі...

VI. ТОВАРИШ ЛЕСЬ ЗАРЕВИЧ.

Галя Заревичівна вховзнулася в стрілецькі ряди ніким непомічена. Одного щирого приятеля у Відні й одного поблизу команди стрілецької частини на фронті, було доволі, щоби забезпечити їй інкогніто. В юрбі, де нікого не питали про метрику, де рішало довіря, а в найгіршому випадку нешироке, але певне знайомство, «товариш Лесь Заревич» дуже скоро почувся, як у себе дома.

Що то кому шкодило, що Лесь Заревич був за гарний, як на хлопця, що з того, що на щоках палали в нього румянці, мов на тирольському яблочку, уста мав, наче вишні й пальчики на руках, мов створені до пестоців? Що з того, що «коміський» однострій висів на ньому, мов міх, найменчий нумер блюзки сягав по коліна й не було такого черевика, щоб він не вмістив у ньому обох ніг разом? Стільки гарненьких дітей приторочилося до стрілецтва, що навіть їх діточий голос не звертав нічиєї уваги. Не було законом у стрілецтві кватирувати юрбою, не було касарень; чисте поле, шатро, хата чи стодола, не примушували нікого вязатися влізливістю оточення.

Коли хтось не виломлювався з принятих норм у службі, не отягався в сповнюванні обов'язків, не виривався поперед і позаду не оставався, все було в порядку.

Оце вже два місяці, з лишком, відбував Лесь Заревич службу на фронті й усе було в порядку.

— Як ти звешся, малий? — поцікавився раз, один старшина.

— Заревич.

— Отця Заревича з Лебединець?

— Ттак... то є, не син, а братанич. Так, братанич.

— Ну так, бо оскільки знаю, отець Заревич з Лебединець не мав сина. Здається, мав дочку, на медицині у Відні.

— Так, пане сотнику, це моя братаниця, то є не братаниця, моя стриєчна сестра.

— Ну так.

На тому й закінчилася небезпечна розмова. Лесь Заревич вирішив усталити собі генеальогію й вивчити її на память. Позатим старався уникати старших «вуйків» у стрілецтві. З ними морока. Випитують усе, що треба й не треба, а нема для них нічого приємнішого, як похвалитися, що знають пів Галичини особисто. На сам фронт «вуйки» не пхалися, а молоденьким хорунжим та четарям не було ніякого діла до генеальогічних дослідів.

Одного разу прибіг до Заревича товариш.

— Заревич, тебе кличе четар!

— Приказ! — виструнився «товариш Заревич» перед четарем.

— Слухай, малий! (Четар теж не мав іще вусів). Підеш на стежу. Треба таких, що в потребі вмістяться бабі під запаску.

— Приказ!

— Вмієш читати карту?

— Вмію.

— От маєш шкіц. Візьмеш собі ще двох-трох й підеш от туди. Від того містка на ліву, через верх до села. Бачиш — село. Заки зійдеш у низ, пронюхай добре. В селі можуть бути москалі. Село сві-

доме, ніхто тебе не зрадить. Не шкодилоби, якби ти на власні очі побачив москалів. На «пагонах» розумієшся?

— Ні, пане четар.

— Пагони, то такі «аксельбанти». На них позначена шаржа, рід зброї й число полку. Треба, щоби ти добре з'ясував, що ті москалі матимуть на аксельбантах. Врешті не шкодилоб, якби ти довідався від селян, де стоїть їх артилерія. Повтори, що маєш зробити.

— Приказ, пане четар! Маю взяти двох-трох, таких, як я, щоби в разі потреби могли сховатися бабі під запаску. Маю перейти червоною лінією на шкіді, пронюхати, чи в селі нема москалів. Коли нема, вскочити в село, коли є — пролізти, побачити москалів на власні очі, з'ясувати, що вони мають на аксельбантах й довідатися, де стоїть ворожа артилерія.

— Славно, хлопче! До півночі мусиш вернути. Йтимеш туди за дня, вертатимеш ніччю. Не забудь фельдруфу. Тепер пів до пятої.

— Приказ, пане четар!

Товариш Заревич цокнув за каблуками, обернувся на п'яті й побіг. Влетів поміж товаришів.

— Хлопці! Маю гарну роботу! Хто зі мною на добровольця? Та гов, цілої чети не треба! Ти, ти, ну і ти. Решта абтретен, пуцуватися!

Чвірка молодих хлопчиськів збилася, мов коні у степу, головами до купи. Розглядали шкід, Заревич пояснював завдання.

— Слухай, Заревич, а ти питає четаря, коли можна стріляти?

— Справді, хіба ходім без крісів, коли не можна собі пукнути.

— Зберіться, а я скочу й запитаю.

Заревич побіг до четаря.

— Перепрошую слухняно, пане четар. Ви мені не сказали, чи можна стріляти.

Четар глянув на Заревича, наче пожалував того, що дав таке завдання недотепі.

— А як ти думаєш?

— Я думаю, що коли завдання буде виконане, відворот забезпечений, то можна собі попукати.

— Ну, я думав, що ти справді дурень.

— Приказ, пане четар!

Ішли, забезпечені на всі три сторони. Як минули останню пікету, насторожилися й на те, що діється за їхніми плечима. Раз-у-раз оглядалися на боки й запам'ятували собі дорогу. Вона вилася глибоким ярмом, наче тунелем. З обох боків прірви звисало гілля смерек і найбистріше око не могло доглянути згорі ніякого підозрілого руху в ярі.

Заревич зупинився.

— Хлопці — сказав пошепки. — Після мапи, то ми вже повинні спинатися на верх. Тимчасом яр уже кінчиться, а дорога не підіймається. Затримайтесь тут, я гляну, що видно з гирла яру. Коли тричі закукаю, лізьте до мене.

Хлопці поприлягали до боків яру, Заревич поліз далі, мов вуж серед густих бурянів. За хвилину обізвалася зазуля тричі. Прилучилися до Заревича й тихо поклалися біля нього. Яр кінчався стрімкою кручею. Обабіч яру здіймався гірський верх, наче розрізаний посередині. Міра часу й бусоля вказували на те, що все в порядку, тільки... спеціалька не надто спеціальна...

Внизу розкинулося по схлонах невеличке сільце. Було тихо. Собаки не брехали, знак, що не було чужої душі в селі.

— Ходім!

Тихо, без гомону, мов коти, зійшли поперек кручі.

Насторожувалися всякий раз, коли камінь обірвався зпід ноги, чи хруснула гілячка. Заревич показав на групу смерек, що острою косою висунулася в напрямі крайніх хат села. Прилягли до землі й на чотирьох підповзли до смерекового гайку. Мов мухи попримипали до смерекових пнів і оглядалися довкола. Було тихо, привітно, наче війни тут ніколи й не було.

Заревич глянув на шкіц. Провів пальцем по пройдений дорозі й зупинився на легко замаркованому гайку. На право крута доріжка й потік, за спиною верх, попереду село. Правильно. Не змилили дороги. Онтам лісничівка, тут церква, а там, нарізно від села, коршма. Ясно, як на долоні.

— Хлопці! — говорив шепотом Лесь Заревич. — Один піде за мною й зупиниться на половині дороги до найближчої хати. Ви два розставитеся по краях гайку. Як завважите щось підозріле, загавкаєте тричі. Я піду до села. Коли закукурікаю раз, не покидайте своїх місць, коли два, стягніться до першого, коли три — бігом до мене. Як завию собакою — тікайте!

Сказано — зроблено. Командант стежі, маленький Лесь Заревич шугнув під найближчу хату. Приляг до кукурудзяного стіжка й розглядався по подвірі. Рипнули хатні двері, вийшла молодиця й направилася до стайні. Заревич приляг до стіжка ще дущє, аби не злякати молодиці несподіваною появою. Щойно, як молодиця увійшла до стайні, Заревич притулив долоню до уст і зичним шепотом кликнув:

— Вуйна!

«Вуйна» обернулася й побачила щось маленьке, в сірому, під стіжком.

— Пек ти, осина! — промовила з дива й перехрестилася. — Он, яке за молоком прибігло...

Але «маленьке» не зважало. Притулило долоню до уст і знову кликнуло зичним шепотом:

— Вуйно, є хто чужий у хаті?

— Нема нікого, тільки старі, йди, йди, не бійся!

Але Заревич не слухав. Тепер уже голосно кликнув до вуйни:

— Як підете до хати, йдіть попрі стіжок і ніби обмикуйте кукурудзянку, я вам щось скажу!

Молодиця знизала плечима, але послухала. За хвилину вийшла зі стайні, підійшла до стіжка й, обмикуючи кукурудзянку, задивилася на Заревича.

— Хто є у вас в хаті?

— Та-ж кажу тобі, що тільки дід та баба, я та моя дівчинка.

— Москалі є в селі?

— Були, та нема.

— Багато було?

— Багато, ріжний нарід. Були й такі, що говорили по нашому. Була піхота, були й на конях, у таких чорних бундах і шапках на бакир, з піками.

— Куди пішли?

— Бог його знає. Мали квартирувати, вже порозходилися по хатах і кухні ставили, але якось нагло зібралися й завернули за Верх. Тато їм на той бік дороги показували.

— Дякую вам, молодице. Йдіть до хати й попросіть тата, хай вийде до стіжка по кукурудзянку.

— Та ходи до хати.

— Не можна, може де в лісі є ворожа патруля. З ліса видно ваше подвіря, мов на долоні.

— Та вже смеркає й нічого не видно.

— Ні, таки попросіть тата.

Молодиця пішла, за хвилю вийшов з хати дід. Крехкаючи, підійшов до стіжка.

— Ото гість, до хати не зайде. Та ходи, синашу, до хати!

— Не можна. Ви мені так скажіть — що з вашими москалями? Куди пішли?

— Завернули.

— Ви їм дорогу показували?

— Та показував.

Старий засміявся сам до себе.

— Чого смієтеся?

— Та бо то, сліпа дорога. Влізти легко, а вийти нікуди. Там їх пішла сила-силенна. І піхота і кавалерія і артилерія. Питали, куди ближше через Верх. Я їм показав. Воно ближше для нашого брата, але не для війська.

Старий задумався, а по хвилі додав:

— Якби так де нашої пів компанії, то всіх-би за-лапали.

Заревич аж стрепенувся.

— Вони там будуть ночувати?

— Та мусять. Ранком, то може й перелізуть через Верх. До ранку мусить бути й так.

Тимчасом уже зовсім стемніло. Заревич вихилився зпід стіжка.

— Та ходи, синашу, до хати.

Заревич завагався.

— Ви служили при війську?

— Та служив, дванацять років.

— Розумієтеся на карті?

— Ци я знаю? Колись щось знав, пете через дисете. Та я вже карти з трицять літ на очі не видів.

— Ходім до хати!

Пішли й при огні на припічку Заревич витягнув шкіц. Старий дядько вдивився у нього, мов сорока в кість.

— От бачите — тут ваше село. Туди веде до-ріжка, туди потік, тут коршма, тут церква, а тут лі-

сничівка. Тут Камяна Стіна, а тут Верх. Куди пішли москалі?

— Та-во туди. Бачиш, як тут Верх загнувся? Прийшли звідси й могли тудиж завертати. Але вони хотіли ближшої дороги. Я їм показав близшу. Вона то видиш — близша, але на мапі, а так, то далека-далека.

Заревичеві розіскрилися очі.

— До ранку, кажете, вони відти не вийдуть?

— Та й у день, аби вилізли. От, якби тут — і старий показав на одно місце на мапі — стануло якої пів компанії, а отуди, якби стріскотів хто з карабіна, то біглиб, як миші в міх.

Заревичеві було вже ніколи. Для докладности ще запитався:

— А патруль яких не висилали?

— Та пішла одна, п'ять чи шість на конях. Якби вернула, то напевне заночує в коршмі.

— Тут-о?

— А як-же? Далі не піде, бо ніч, а то по дорозі до їх обозу за Верхом. Там уже нераз ночували патрулі.

— А як вони ночують?

— Та як ночують? Коні під шіпчину, самі лягають, та сплять.

— Варти не виставляють?

— Або я знаю? Я не бачив.

Стомлене чоло Заревича зморщилося.

— Вибачте, дядьку, я ще тут верну.

Вискочив на двір, підбіг на край подвіря й закукурікав двічі, по хвилині тричі. Не минула хвилина, як хлопці станули біля нього.

— Що нового?

— Доріжкою з ліса виїхала ворожа патруля. Шістьох. Завернули в напрямі коршми.

— Гарно! Я теж щось довідався. Як добре справимося, не посоромимо стрілецтва! Тільки треба подумати, щоби не стрілити дурниці.

Хлопці насторожилися.

— Мусимо собі зробити плян. Є нас чотирьох. Один з нас мусить бігти на зломану голову до наших. Хто з вас добре затамив дорогу?

— Я! Я!

— Хай буде — ти. Сюди йшли ми дві години. З поворотом не смієш іти довше, як годину. Тепер — сема. Найдалі пів до девятої мусиш зголоситися до четаря. Ви два вертайте на свої місця. Ти підеш зі мною в хату. Напишу службовий листок до четаря. Ти підеш, а ми в трьох маємо свою роботу.

Заревич побіг з товаришем у хату. При світлі вогню на припічку написав службовий листок. Старався писати коротко і ясно, але незрозуміло для непокликаного читача.

— Ну, йди. Зголоси четареві від мене, що, якби ми три не вертали довго, то хай нас шукає там, біля коршми. Гаразд!

Стрілець побіг, а Заревич доскочив до товаришів під смереками.

— Хлопці! Ворожа патруля ночує в коршмі. Ми булиб хіба не стрільці, якби її не злапали. Не вдалося нам поглянути на московські «пагони», то треба припровадити до нашого курінного живого язика.

— Їх шістьох!

— Нас трьох — по двох на одного. Але ми сильніші. Вони нас не сподіються, то раз, вони в хаті, а ми зверха, то два, довкола нема тепер московської ноги, то три.

— А коні?

— Коні наші!

— А можеб так звудити коні, а москалів хай чорт побере?

Заревич задумався.

— Та то так — звудити коні без того, щоб москалів не побудити, трудно. А коли москалів полапаємо, або перестріляємо, то вже коні будуть наші.

— Добре, а як вони забезпечилися вартою?

— Проста справа! Підліземо під коршму, поглянемо й послухаємо. Я беру на себе вартового, як буде. Ви прискочите до вікон і підіймете тріскотню з крісів. Кого з них чорт побере, а хто лишиться, той напевне підійме руки в гору.

Не було що говорити. Заревич мав рацію. А зрештою — раз мати родила. Пішли.

Під самою коршмою поприлягали до землі. Було темно й тихо. З одного вікна, заслоненого шатром, проховзувалася ледви помітна стрічка світла. Довкола коршми ходив міровим кроком вартовий. Заревич показав рукою на вікно, що з нього блимало світло, й на друге, темне. Махнув рукою. Мов дикі коти підірвалися з місць. Заревич прискочив до вартового; рівночасно злопотіли стріли в вікнах... Бренькіт товченого скла, гук стрілів, одчаяний крик нападених, дикий рев болю, змішався в якусь пекольну симфонію. Та враз усе затихло, мов обірвалося.

Заревич пручався в медвежих лапах вартового. Одною рукою тримав він дуло його кріса, другою силувався вхопити його через половину. При тому лаявся, аж земля стогнала.

— Ох, ти жулік какоюй! От матері твоєї ковінька! На душу мою, чорт би тебе побрав, напосівся! А скільки вас таких ішо?

Але Заревич крутився, як вюн. Уже був висовгнувся з лап вартового, вже міг пропасти в непроглядній, нічній темряві, але вартовий тримав рукою за кріс

і не під силу було Заревичеві його вирвати. Знову обняв його вартовий медвежою лапою й тяг насилу до коршми. З коршми якось не відважувався ніхто виглянути. Світло погасло й Заревич чув тільки метушню та чийсь стогін. Напружив усі сили, виховзнувся вартовому з рук і впився зубами в руку, що тримала дуло кріса. Вартовий ревноу, мов медвідь, пустив кріс, Заревич відбився від нього, мов пилка й одним скоком потону в нічній пітьмі. Вдарившись, з розгону, в смереку, прилип до неї й тяжко дихаючи, наслухував, чи хтось за ним не гонить.

Не гонив ніхто. В коршемному вікні знову блиснуло світло.

Заревич збирав сили і думки. Сором і біль невдачі принизував молоді груди.

Що з товаришами? Чому так нагло вмовкли їхні кріси? Врешті опанувався зівсім. Поправив на собі однострій; половини гузиків нестало. Був без шапки й без хлібника. На лівій нозі розкрутився обмоток. Поклав кріс на землю, обмотував ногу й думав, що робити далі. Було темно. Приклав годинник до уха — не тикав. З коршми далі ніхто не виходив. Не вийдуть до ранку. От, бодай здорово налякали.

Сторожко, ало спокійно направився в бік смерекового гайку, що з нього випали були на коршму. Думка про долю товаришів не давала йому спокою.

Добився до гайку й оглянувся довкола. Було темно, але якби хтось тут був, можнаб зачути. Було тихо. Повагом, не спішучись, вийшов з гайку в напрямі кручі, що нею кінчився яр, з якого вийшли вечером. Спершись плечима об кручу, попробував запіяти. В горлі було сухо й насилу закукурікав. Раз, другий і третій.

З гори, з гирла яру, відповіли йому «когути». Один і другий.

— От, злодюги, подумав собі Заревич. — Звіяли

відразу й залишили товариша в біді. Не пострілецьки!

З трудом спинався на кручу. Там його вже ждали товариші. Один був без кріса.

— Що-ж то, хлопці, гарно так тікати й на товариша не зважати? Що сталося? Чому ви повтікали?

Хлопцям було ніякого. Пробував боронитися один:

— Та що, яж казав, щоби коні забрати, а москалів хай чорт побере.

— Та хіба ми конокради які? — обізвався той без кріса.

— Що ти казав, чи не казав, друга справа. А важне те, що, не виконавши завдання, оба ви звіяли! — пробував наставати Заревич.

— Як було не віяти? Прискочили ми до вікон, стрілили по разу, репетуємо, а тут якийсь козачисько вхопив оба кріси за дула. Я йому вихопив зразу, та ще раз стрілив і скалічив чортового сина. Ти чув, як ревів? Але як ми побачили, що тебе вартовий мене, такий нас страх облетів, що не знаємо, коли опинилися тут.

— Нічого, славно вмієте тікати, а що товариш у біді, ніхто з вас не подумав.

— Що-ж, вибачай. Богу дякувати, що на тому скінчилося, на другий раз поправимось.

Заревич не відповів нічого. Перевісив кріс через груди, по уланськи, й пішов мовчки попереду.

Товариші теж не обзивалися. Доперва, як пройшли добрий шмат дороги, обізвався той без кріса:

— А не говори хоч нічого четареві, а то до кухні приділить.

— А що скажеш, де подів кріс?

— Не бійся, до ранку матиму другий!

Далі йшли знову мовчки.

Молодий стрільчик з Заревичевої стежі прибіг задиханий до землянки четаря. Він якраз лагодився лягати спати — було спокійно довкола й ніч заповідалася спокійно.

— Доношу слухняно, пане четар, що товариш Заревич виконав завдання. Тут є службовий листок, а від себе просив сказати, що якби він довго не вертав, то треба його шукати біля коршми, або в коршмі.

— Нічого собі місце зустрічі! — засміявся четар і розгорнув службовий листок. Поки почав читати, глянув на стрільця.

— Ви змучені, сядьте та відпочиньте. Може я вас ще буду потребувати.

— Дякую! — і стрілець сів.

Четар перебіг очима службовий листок, один раз і другий, вхопив шапку й потягнувши стрільця за рукав, крикнув:

— Ходім до курінного!

Стрілець злякався. Може там Заревич понаписував якісь дурниці й прийдеться вилизувати. Але — раз мати родила!

Курінного не застали в його землянці. Пішов у гості до бригадної команди. Пішли за ним. Прибігли до команди задихані. Четаря покликали до землянки, стрілець сів собі на земляному насипі.

— Пане курінний! Голошу слухняно, що приказ ч. 7. з нинішньої дати виконала стежа з моєї чети, під проводом стрільця Заревича. Ось службовий листок від команданта стежі.

Курінний прочитав службовий листок. З сяючим обличчям, ударив четаря по рамени:

— От, козарлюга! Подождіть, біжу до бригадира.

Минуло доброї чверть години, як вийшов курінний. Побачивши четаря, махнув зрезигновано рукою.

— Ходім!

Четар слідкував за курінним, затрівожений. За ними йшов стрільчик з Заревичевої стежі.

Віддалившись кількадесят кроків від командантської землянки, курінний зупинився.

— Я не повинен вам цього говорити, товаришу четар, але з тими австрійськими комісгнофами, то невитримана година! Ти йому пхай у руки щастя, відзначення, воєнну славу, штерни, а він не рушиться з місця. Жде, поки те все само до нього прийде.

— Прочитав командант бригади службовий листок Заревича?

— Я йому прочитав по німецьки, пояснив і запевнив, що щастя само нам у руки пхається, а він відмахується тільки рукою. Що йому пхатися на непевну авантуру, коли його відсіля ніхто не виганяє.

— Пане курінний, але-ж час минає. Коли не поспішимся, пропаде нагода.

— Ідіть, скажіть це бригадирові!

— Та вже я йому краще того не скажу, як ви, пане курінний. Можеб так щось на власну руку подумати?

— Та що на власну руку? Сотні вам з позиції не стягну, а чета-дві замало. Тай то треба-би шукати добровольців. Не маючи доручення команди на вжиття більшої сили, не можу-ж я пхати горстки хлопців мо-скалям у зуби.

— Пане курінний! Я вже голошуся добровільно з четою. Найдіть ще одного.

Курінний задумався. По хвилі сказав:

— Маю я, маю четарика, як золото. Вічно нарікає, що йому не дають відзначитися.

— Семчук?

— Той сам. Тільки він трохи оподалік від нас.

— Я знаю, де він. Я з ним у звязку. Пішлю стрільця з службовим листком і зроблено. Тепер де-

вята. Часу маємо доволі. Коли в годину духів станемо на місці, то перед досвітком будемо тут з добичею.

Курінний глянув на четаря з захопленням.

— Ходім у мою землянку.

Увійшли, прислонили вхід шатром, засвітили лампу й розклали карту на скринці з амуніції.

Стрільчик зі стежі Заревича, не діставши приказу відійти, знову сів собі біля входу до землянки. За хвилину вихилився з землянки четар.

— Товаришу! Ви тут?

— Тут, пане четар.

— Будь ласка, самі, або через розумного товариша, доручіть цей службовий листок четареві Семчукові.

— Приказ, пане четар! Сам доручу.

— Гарно! Але ви певне голодні. Заскочте до моєї землянки й візьміть собі одно «гаше». По дорозі зісьте з хлібом.

— Приказ, пане четар!

Стрілець відійшов, а четар вернув до курінного.

— Я вас роблю уважним, пане четар, що це ризикозна справа й тут є тільки один вихід — виграти. Другого нема. Коли не маєте стопядесятьвідсоткової віри в перемогу, то на стовідсоткову не ставте!

Четар замислився.

— Ви мусите виконати завдання. Ваша смерть теж не вирятує ситуації. Ви мусите перемогти і здорові, без втрат вернути. Може це визволить нас зпід опіки тих коміснопфів. В противному випадку ми-б мусіли кинути надію стати колинебудь самостійною, боевою частиною.

Четар виструнився.

— Пане курінний! Ми в двох з Семчуком виконаємо завдання!

— Нагода справді виїмкова, можливість занадто спокуслива, але, перш аніж рішитися, треба добре подумати.

Хтось постукав в одвірок землянки.

— Вийдіть!

На порозі, в жовтавому освітленні нафтової кіптячки, станув стрілець Заревич. Був блідий з перетомі, але очі іскрилися в нього, як завжди.

— Пане курінний! Голошу слухняно свій поворот зі стежі.

Курінний устав зпоза імпровізованого стола.

— Ходи, синку, най тебе обійму! От на тобі чоколядки за твою стежу. — І справді найшов десь плити чоколяди й простяг Заревичеві.

— Дякую щиро, пане курінний!

— І я тобі дякую, коханий хлопчику. Все так справляйся, усе май голову на карку й запал у серці, а колись тобі Україна подякує. Такі, як ти, будуть колись окрасою стрілецької історії.

Четареві випадало теж щось сказати.

— Пане курінний! То вже забагато. Ви мені розвозите хлопців. Заревич сповнив свій обов'язок.

— Так, пане курінний. Я сповнив свій обов'язок, але мені дуже приємно слухати те, що ви говорите. Позвольте, що я передам вашу похвалу моїм товаришам. Вони заслужили собі на неї так само, як і я.

— Слушно, синку, слушно! На, передай їм від мене теж по плиті чоколяди.

— Дякую, пане курінний. Але я хотів додати звідомлення про те, що сталося, як я відіслав службовий листок.

— Слухаю.

— Коротко: ми застукали ворожу стежу в коршмі, попробували її захопити, але нам це не вдалося. Мало самі не попали в полон. Це треба мати на увазі в зв'язку

з тим, що я написав у службовому листку. Стежа насторожена, але є надія, що до ранку не рушиться з коршми.

— Так чи інакше, треба поспішати, пане четар. Майте при тому на увазі коршму. Перше, аніж обсадите гирло того сліпого яру, зліквідуйте стежу в коршмі.

— Приказ, пане курінний! Відходжу й, порозумівшись з товаришем Семчуком, виконаю завдання, згідно з поміченнями стрільця Заревича.

— Не стрільця, а вістуну Заревича! — поправив курінний й, поклепавши Заревича по рамени, додав:

— Приший собі завтра, синку, дві зіздки, а лиши місце на третю і борту.

— Приказ, пане курінний.

Четар і Заревич виструнилися й вийшли з землянки курінного.

— Пане вістун! — звернувся четар до Заревича. — Підете з нами?

— Як можна про таке питати? Хочби носом поров, а піду.

— А ваші хлопці?

— Підуть теж, бо між нами кажучи, один залишив кріс у салдацьких руках. Мусить його собі відібрати.

Пішли.

Семчук зрадів службовим листком, наче його хто на четверню посадив. В кількох хвилинах стягнув свою чету до купи й звелів перелюструвати її підстаршинам. Коли вже все було готове, прикликав підстаршин до себе й пояснив їм, у головному, завдання.

— Але панове! Добути, або дома не бути. Така нагода трапляється раз на сто літ!

— Добре булоб, якби хлопці хлєпнули чогось теплого — завважив котрийсь підстаршина.

— Не вадилоб, але нема часу. Напються, як вернуть. Руш!

Чета рушила. Поки не перейшли лінії пікет, хлопці перекидувалися дотепами, колиж лишили пікети за собою, помовкли й насторожилися, без приказу.

— — — — —
Була рівно дванацята, коли Семчук станув на умовленому місці. Розсипав стрільців рідкою розстрільною здовж закривленого хребта гори. З права уставив пікету, з ліва ждав звязку з четюю свого товариша четаря. Гаслом до акції мав бути блиск світла біля коршми, що мав її означену на карті хрестиком. Ще раз кинув оком на вирізок карти, освічений електричною ліхтаркою під плащем.

Внизу догасали вогні московського табору. Довкола було спокійно. Тільки час до часу мелькнула людська тінь на тлі попеліючих огнищ. Семчукові чомусь видалося, що колиб був поблише табору, то напевне зачувби салдатський хропіт.

Глянув на годинник з фосфоризуючими годинами. Було чверть на першу... Враз блиснув огонь біля коршми. Семчук прицілився до одного з огнищ і вистрілив. В цю-ж мить грянула сальва з двадцяти крісів; заки вона пролунала, грянула друга з других двадцяти. Трета, четверта, пята, злилися в один безпереривний гул, що йому відповідали довколичні ліси стократним відгомоном.

— Гурра! — залунало з низу й тоді Семчук підірвався з своєю двадцяткою й кинувся вниз, по лінії третього з догасаючих огнищ.

— Гурра! — відповіла двадцятка Семчука. Друга двадцятка тимчасом стріляла сальвами Богові в вікна. Через хвилину й вона збігла в низ і скріпила сили очайдушних діверсантів,

Наскок був справді запорожський. Юрба розбурханих зі сну салдатів кинулася тікати на осліп. Хто захопив кріс, тому його зразу вибили з рук, хто тікав без кріса, дістав прикладом у спину й біг просто в наставлену пастку. Хто повалився з переляку, чи від удару, того лишали на місці. Мов отару овець гнали стрільці решту тих, що шукали рятунку в утечі.

— Руки в гору! — командував то один, то другий стрілець і ліс рук біг перед ними, мов стадо зляканих оленів.

На закруті яру зупинилася двадцятка Семчука й повернулася лицем до розбурханого табору. Щойно тепер там опам'ятувалися. Грянув один, другий, третій стріл, а за ними вже залунали нерівні сальви, мов лай заляканих собак. Семчук не обзивався; щойно зміркувавши по стрілах, що москалі зважилися на погоню, отворив огонь в чорне корито яру. Зразу затихли московські сальви, наче хто ножем урізав.

Баталія була закінчена. Поволи, не поспішаючи, стомлені непомірним зусиллям, але горді на сповнене завдання, вертали стрільці Семчука, «криючи зади» групи, що гнала перед собою юрбу полонених.

Хотілося кричати, хотілося співати, але розум велів мовчати.

Ніч була темна, безмісячна. Гори, наче зійшлися до купи й взяли за руки смерекового віття. Кроки кількохсот ніг глухли в килимах принишкої трави. В душах переможців і переможених будилася рефлексія. Одні не зясовували собі справи з того, як це сталося, другим не вмійалося в голові, що сталося. Одні п'яні перемогою, другі заскочені й неприємно розбурхані зі сну. Але одні й другі йшли мовчки, час до часу збиваючись з ніг у п'їтмі. Одні насторожилися на свою добич, другі пробували обманути конвоєнтів, вихов-

знутися поза рідкий кордон набагнечених крісів і пропасти в темряві. Кому це вдалося, а хто зойкнув під ударом прикладу. Експедиція посувалася спровола, крок за кроком віддаляючись від місця нічної ескапади...

ВІІ Д Я Д Ь К И

Лесеві не спалося. Перевертався з боку на бік, закурював люльку, гасив, пробував заснути й знову закурював. Настирлива думка про те, що »його« панунця вирвалася на нічну виправу, зганяла сон з його старих повік. Відколи добився до стрілецьких землянок і сяк-так зжився з звичаями й обичаями похідного обозу, не переставав уважати себе опікуном Галі й дорадником Семчука. Полюбив стрільців, усі йому були близькі й рідні, всім би рад був неба прихилити й від усіх небезпеку прогнати, кулі заворожити, але місцевий патріотизм перемагав. Обоє йому чужі, але знайомі від дітей, обоє з Лебединець, а вже, коли на війні не може обійтися без нещастя, то хай вже там страдають другі, аби тільки не тих двоє з його села. Його паннунця й Семчук.

Але хіба ж то їх можна оберегти? Хіба послухає котре старого? Бігає, мов пес, з одної стрілецької застави до другої, від Семчука до Галі, від Галі до Семчука й усе, або одно, або друге вирветься, а тепер то позривалися обоє. Йому вже досить того літання. Колибудь візьме й замельдує курінному, що Лесь Заревич, то ніякий Лесь, а Галя, та що її треба нагнати геть з війська, бо — хто то видів?

Нагнати, добре сказати. Але куди, до кого? В Лебединцях москалі, батько в такій неволі, що гіршої змислити не можна, то куди ж наганяти? А зрештою, хіба в стрільцях нема дівчат? Службу роблять, як усі,

явно-славно в штанах ходять, ще чого доброго почнуть курити та грати в «айн унд цванцік».

Зажурився Лесь, що нічого не вдіє й Галі від стрільців не нагонить.

А може б так з Семчуком поговорити? Вони собі однолітки, одно за другим ще в Лебединцях очима пасло, то хайби де Галя пішла до етапу, Семчук би остав тут і писали б листи одно до другого. Бо марно пропаде дівчина, а від того ні Австрія не виграє, ні москаля чорт не забере.

Ні, як тільки вернуть, коби Бог дав щасливо, то він зараз візьметься до роботи й бодай ту пострілену паннунцю поза фрот вивабить.

Але вони не вертали, а ніч довжилася.

Обернувся Лесь ще раз на своїй цельті й нарешті не стерпів, нагрядив шапку, закурив люльку й, сховавши її в кулак, вийшов з землянки.

Було темно й тихо. Подумавши хвилину, направився до найближчої «фельдвахи». Нині стрільці мали «раст» і робили службу «ляндштурмаки». Лесь мав уже й між ними приятелів. Бо то все свій свого найде. Ото молоде, то само біди шукає, а старих, як і Леся, біда сюди загнала. «Ляндштурма» була сама своя. Найбільше було там дядьків з Галичини, хоч і були мадари. Але ті більше возів і кухонь пильнували. На «фельдваху» рідко попадав маляр.

Підійшов до колиби. Хто з «фельдвахи» спав по службі, а хто, ждучи на зміну, так собі куняв, або перекидався словом-другим з товаришем. Лесь всунувся до колиби й сів собі у гурті тих, що гуторили.

— Дай Боже здоров'я!

— Дай Боже! Щось нашому «фрайвілігові» не спиться.

«Ляндштурма» називала Леся «фрайвілігом», бо його сюди ніхто не кликав.

— Та не спиться, а вам хіба спиться?

— Та чому? Якби так не казали робити служби та по горах старі кости розсипати, то спав би.

— Яке там спання? Ляжеш, здрімнешся, мов той воробець на галузці, то або тобі хата присниться, або москаль на голову вилізе.

— Що там хата? Вже тим у хаті напевне ліпше, як нам.

— Детам ліпше! Та ви хіба не чули, що там москалі виробляють!

— Та вже гірше не виробляють, як мадяри виробляли.

— Що ви говорите! Мадяр прийшов, то або курку вкрав, або чоловіка повісив. А москалі, то вам коні в церкві ставлять, бабів гвалтують, груди відрізують та солюю присипають...

— Але ж, бо ви говорите, як п'яні. Та хіба ж вони кальвіни які, щоби коні в церкві ставити? А там, як деякий погвалтує трохи, то на те вже він москаль, тай війни без того не буває. А вже, щоб москалі бабам груди відрізували й солею присипали, то вибачте. Десь вам певно якийсь жид того набалакав.

— Жид чи не жид, а воно правда. Погані люди москалі, тай годі.

— Мадяри гірші!

— А я вам кажу, що москалі такі люди, як і ми, а може й ліпші.

— Як ти знаєш?

— Знаю, в Росії був, та на власні очі бачив.

— А може ти шпег?

Всі повернулися в бік »шпег«.

— Як тобі заїду в мухоїду, то тобі не »шпег«, а шпик з носа вискочить! Я тобі дам »шпег«!

— Та ціхо, люди добрі, — вмішався Лесь, що дуже не любив, як хто лаявся, а тут заносилося на бійку.

— Нема тут між нами »шпегів«, є тільки люди, а товариш зажартував.

Якось притихло й розмова покотилася втовченою колією.

— Я вам щось оповім — обізвався хтось з темного кута — то насмієтесь, тай будете знати, які тоті москалі.

Всі обернулися в бік того, що обіцявав розповісти щось цікавого про москалів.

— Але дайте »драмку«, то оповім. — поставив хитрий дядько ціну на своє оповідання.

Хтось подав йому зломану »драмку«. Він заліпив паперцем і почав:

— Якось то ми пішли на патрулю. Був я, капраль, двох наших і двох мадярів. Не змогли викрутитися й пішли. Якого дідька нас вислали, не знаю. Може знав капраль, але нам не сказав. Ми й не цікаві були питати.

Йти, то йти. Бефель, то бефель.

Йдемо, поза дерева ховаємося, то до землі прилягаємо, як то на патрулі. Не знаю, що там думали мої товариші, але я тільки про те й думав, щоб борони Боже, не натрафити на москалів. Жінка, діти, а що я кому зробив, щоб мене на мушку брати!

— Але ти брав би?

— Чого брав би? Раз, що я за три місяці ні разу не стрілив, а друге, що якби примусили стріляти, то я не дурак, щоби стріляти в чоловіка. Москаль такий чоловік, як я. Має жінку й діти і хоче здоров до дому вернути.

— Та хто би не хотів вернути! Аби той не сконав, що ту війну вигдавав!

— Ціхо, не перебивай!

— Йдемо так та йдемо. В лісі тихо, ні пса, ні чоловіка. Якось у мене дух вступив — може й справді не наднесе чорт москаля на нашу стежку. Нараз — гульк,

чорт його знає, мов зпід землі вирости москалі.

— Ну, ну! — насторожилися слухачі.

— Ми, як тримали гвери в руках, так і гупнули ними в землю й, поздймали руки. Ніхто не командував, самі руки піднеслися, мов їх хто шнурками підтягнув. Капраль, здається, чи не перший підняв.

— Ну, ну!

— Стоймо, як дурні з піднятими руками, дивимося, а москалі теж попідіймали руки й стоять, мов стовпи. Ніхто до нікого слова не сказав, гвери на землі, а руки в горі. Я перший опустив руки. За мною другі, поопускали москалі, але за гвери ніхто не хапає. Так якось одні других злякалися. Нарешті, москаль, що був попереду, обізвався:

— Хто ви такі, люди добрі?

— Так, таки по нашому промовив?

— Та по нашому, по людськи, по християнськи.

— Ну, ну?

— А наш капраль каже: ми рускі.

А москаль йому на те: а ми — хахли. Чували? Малороси!

Чорт його знає, що за народ оті хахли, але так вам ладно по нашому говорить, що аж мило слухати.

— Ну, що ж буде? — питає той москаль.

— Що має бути? — каже наш капраль і оглядається на боки. — Беріть нас у плен, тай вже.

Як не зареочеться москаль, а з ним решта, аж боки зривають.

— Та ж ми до вас ішли в плен. Навкучило воювати.

— Ні, — каже капраль — таки ви нас беріть. Нам до дому спішно, а вам, через Мадярщину, не подорозі.

— Та хай тобі буде й так. Ходіть!

Позбирали москалі наші гвери на плечі, беруть за мій, але мені розум відібрало. Я не дав гвера і в плен не хочу йти. Вони най ідуть, а я не піду.

— Ото дурак! Вже був би дома.

— Певне, що дурак. Але, може Бог дасть знову піти на патрулю, то я вже знатиму, що робити.

— Ну, й що далі?

— Далі? Нічо. Я не хотів дати гвера, ні в плен іти, а вони й не напірали.

— Не хочеш, не треба. — Капраль був злий на мене, трохи ніби встидався, ніби боявся, але як уже відійшли далеко, я мало не побіг за ними. Але завернув і оповів фельдфеблеві, що нашу патрулю заняли москалі, а я тільки вирвався.

— Та було трохи набрехати. Були б дали менталь, а може й урльоп.

— Що мені менталь! А урльоп? Куди поїду? Якбим був пішов у плен, то мавбим урльоп.

Махнув зрезигновано рукою й прикурих «драмка», що тимчасом погас. В колибі запанувала мовчанка. Кожен думав про своє. Більшість була переконана, що оповідач таки дурак, коли не дався взяти в плен. Другий раз така нагода не трапиться. Будуть стріляти, можна здоровля збавити, або й життям наложити, а тут дурневі само щастя лізло в руки й не скористав.

— Та, бо то, якби не ті молоді жевжики, то й війни б не було. Всьому винні «фрайвілігі». Що молоде, то дурне, рветься до воячки, а ти старий мусиш.

— Та війни «фрайвілігі» не вигадали. Старі вигадали, а молоді вхопилися.

— Старі! Та такі, що за печею сидючи, штерни та ордери збирають. Такі старі.

— Та воно мусіла війна бути. Забагато людей на світі наплодилося.

— Ет, говоріть! Або то війна допоможе! Трохи перебють, а більше наплодять калік та жебраків!

Нарікали дядьки на війну, лаяли «фрайвілігів»,

потакував їм і Лесь, що йому паннуця з думки не сходила.

Починало на день займатися. Чорні маси гір почали чимраз виразніше зарисовуватися на фіолетному небо-склоні. Ранній холод почав проймати до кости. Прийшла зміна й Лесьові розмовці почали одягатися на службу. Вийшов з колиби й задумався, де б йому тепер подітися. Спати не хотілося, може туй-туй надійдуть стрільці з нічної виправи. Коби хоч цілі та здорові...

По дорозі до своєї землянки зустрів Лесь курінного. Йому теж не спалося. Засалютував, як годиться такій великій саржі й хотів іти далі, але курінний його затримав.

— Не спите?

— Та не спиться, пане курінний.

Пішли наші бахурі тай не спиться.

— А пішли! Ніхто їх не силував. Але заграла молода кров. Коби хоч щасливо вернули. А ж самому ніяково. Той ваш земляк Заревич, то хлопчина!

Лесеві мало не вирвалося непотрібне слово.

— Що кажете? — запитав курінний.

— Нічого, пане курінний. Файний хлопчина. У нас всі такі.

— А ви?

— Я старий, а як був молодий, то був такий, як вони.

— Четар Семчук теж з Лебединець.

— Так, пане курінний, з Лебединець.

Лесь глянув на курінного й завагався.

— Ви щось хочете сказати?

— Хто я, ні, але...

— Кажіть, кажіть.

— Та, якби пан курінний не гнівалися на мене...

— Чого гніватися, кажіть!

— Я хотів сказати, що той ніби Заревич...

— Що значить, ніби Заревич?

— Та Заревич, тільки не... Лесь і не хлопчина. То наша... паннунця Галя, прошу пана курінного.

Курінний вдивився на Лесь, наче йому вибігло щось з дому.

— Яка паннунця, що за Галя?

Лесь злякався. Зрозумів, що непотрібно виговорився, але вже було пізно. Мовчав і ждав, поки курінний сам порозуміє.

— Ага! — вдарив себе по чолі курінний. — Тепер розумію! Але чого ж вона криється з тим? Та ж не одна вона дівчина в стрілецтві.

— Я знаю, чого. Паниунця хоче, аби її всі приймали за хлопця. Хібаби пан курінний пустили би її, от хочби нині, якби знали, що то дівчина?

— Певне, що ні! Війна війною, а натура має своє право.

— Я був би не казав того пану курінному, але я через неї всю ніч не спав у тривозі. Все того, що дівчина, то не хлопець. Що хлоп, то не баба. А вона хоче конче бути, як хлоп і пхається скрізь, де без неї може обійтися.

— А що ж тепер робити, як верне?

— Нічого, пане курінний. Я гадаю, що того не треба нікому розповідати, але, як ласка пана курінного, то добре було би дати на неї позір. Хай вона собі думає своє, а ми своє знаємо. Шкода дівчини.

— Слушно — відповів курінний і наче задумався. Перед очима його душі станули всі ті недоростки й діти, що їх боєва завірюха пірвала за собою. Люстрував їх думками, слухав їхніх звітів і серце в ньому боліло і... росло.

Тимчасом уже зівсім розвиднілося й довкола землянок заметушилося стрілецьке муравлище.

Не всі знали про нічну виправу двох чет. Хто знав, нарікав на команду, що не дає поспробувати воєнного щастя.

— Бо й справді! Хіба то війна, сидіти в землянці, мокнути на фельдвахках, кудись іти без ціли й невідомо чому завертати, а стати вічнавiч з ворогом ніяк не вдається. Війна скінчиться й не буде про що дома оповідати...

До курінного підбіг вістовий. Виструнився й за-
рапортував:

— Пане курінний, голошу слухняно, що перша чета першої сотні й третя чета другої, вертають з бранцями, без втрат.

Курінний пірвав службовий листок і читав: «Ведемо 80 бранців, здобутих 50 крісів з набоями. Наші всі живі й здорові, нікого не бракує».

Усміхнувся до службового листка, що нагадав йому лист сина зі школи до батька: «Здоров, учуся добре, посилаю бруди й прошу щось солодкого...»

Подякував і побіг до бригадної команди. Лесь поскочив за вістовим, розпитати щонебудь більше про переможців; між ними була-ж його «паннунця» і Семчук.

— — — — —
Командант бригади ще спав. Старий чура лагодив для нього снідання й нерадо пішов будити «пана», коли з'явився стрілецький старшина. Подібно, як його пан і всі «ляндштурмаки», він недолюблював стрільців. Знав, що скільки разів який з'явиться в команді, то зараз щось станеться. Або москалі наступають, або ляндштурма відступає. А він так любив спокій, чоколяду й панові цигара. Але не було ради. Курінний теж якась шаржа, хоч і стрілецька. Пішов розбуджу-

вати бригадира. За хвилю попросив курінного до середини.

— Сервус! Що тебе носить по заранках?

Курінний глянув на годинник, не хотючи говорити, що як на армію в поли, це зівсім нерано. Говорив з пересердям.

— Прийшов повідомити високу команду, що нічна виправа, що про неї я говорив учора, закінчена. З...повним успіхом.

— Унмегліх!

— Можливо! Вісімдесять бранців, пядесять крісів з амуніцією й ні одної втрати.

— Ах, тайфельскіндер! — захопився необачно бригадир. — Так це твої хлопці нарobili в ночі, поза фронтом, такого пукоту, що мені опівночі телефонували, нібито в москалів революція?

— Не знаю, я не мав від них відомостей цілу ніч. Щойно тепер дістав службовий листок.

Бригадир одягався, поспішаючи. Видно було, що зрадів, але опанувався, щоби не показати зайвого задоволення.

То була стара, «штандова» собака, недурна, але лінива й нікчемна. Повні груди відзначень та ордерів, дарма, що війна ще не розгорілася й не було нагоди виявити себе навіть геніяльним полководцем. Покищо користав з нагоди й вигортав ордери, з боевого вогню, чужими руками.

— А знаєш? — підійшов бригадир до курінного. — По правді, то тобі-б належала «штрафанцайга» до головного штабу.

Курінний зжахнувся.

— Так, так, мій пане курінний! Я не акцептував тої ескапади. А на свою руку, мій пане, то, мій пане, не тее...

Курінний закусив губи.

— Але ні, ні, я штрафанцайги не зроблю, маєш щастя. Твоє щастя, що маєш щастя. Булоб гірше, якби ескапада не вдалася. А так, то ми якось затушуємо твою несубординацію...

— Пане бригадир! Я не прийшов просити прощення за несубординацію — вже вибухнув курінний.

— А чого-ж ти прийшов?

— Я прийшов зарапортувати звіт з успішної акції моїх відділів.

— Твоїх відділів... Так, твоїх, але-ж ти знаєш, що ти тут не сам.

— Нажаль, знаю.

— Ніяке «нажаль»! Якби вам дав волю, то гарно-би наш фронт виглядав.

— Він без того «гарно» виглядає.

— Тільки без дотиків, пане курінний, без дотинків! Не забувай, що по правді, ти тільки оберляйтнант! Субальтернус!

В курінному скипіла кров. Блиснув очима, мов вовк, але закусив зуби й мовчав.

— Ну, ну, — пробував залагодити непорозуміння бригадир — але ти не гнівайся на старого. Не гнівайся. Бачиш, я вийшов зі старої школи, де дисципліна, субординація, то був ґрунт. Ти молодший, з молодшої школи. Але маєш щастя. Я подам тебе до відзначення.

— Дякую! Покищо я собі ще не заслужив на відзначення.

— Скормність теж добра річ, але дисципліна ліпша. Ну, ходім, може там вже прийшли твої шибайголови. Ходім.

Вийшов попереду, за ним курінний. Кишки в ньому переверталися, але що мав робити?

В ярку, на право від землянок, шуміло. По середині то лежали, то стояли полонені, довкола них переможці, з набагнеченими крісами, а довкола них усі

стрільці й лянштурмаки, що не мали служби. Було гамірно, мов на ярмарку.

— Габт ахт! Позір! Смірно! — закричало кілька голосів у моменті, як старшина наблизилася до різношерстої юрби.

Полонені посхоплювалися на рівні ноги й поставали на свої місця. Цікаві стрільці й лянштурмаки розступилися на боки, Семчук закомандував до звіту:

— Відділ — позір! В право глянь!

Бригадир сказав пошепки до курінного: — Відбери звіт. Курінний зійшов до відділу, бригадир зупинився на пригорбі. Дивувався скількості полонених й мужній поставі стрільців, що поблідли від цілонічних трудів, але стояли при звіті, мов мур.

— Пане курінний! — голошу слухняно, що ми виконали приказ. Стежу в коршмі зліквідували, з ворожого табору захопили стільки, що вдалося на потемки. З наших тільки двох легко ранених.

— Хто?

— Товариш Заревич і ще один, незнаний мені стрілець.

Курінний скривився.

— А це, пане курінний, прийміть від нашого відділу, на памятку.

І Семчук витягнув зіпід плаща сріблом кований, кавказький кінджал.

— Дякую, щиро дякую, пане четар — відповів курінний, зворушений перемогою, вісткою про зранення «товариша Заревича» й подарунком. Узяв кінджал у руки й хвилину любувався містерним філіграном різьби. По хвилині сказав.

— Пане товаришу. Може не погнівається, коли я дам цей кінджал бригадирові й скажу, що це ви мені його передали для нього. Ми ще здобудемо собі не один

кінджал, а його треба піддобрити, може нас випустить зпід своєї опіки.

Трудно сказати, щоби Семчукові заімпонувала така пропозиція. Але що мав робити?

— Хай йому буде, пане курінний, але ми волілиби, щоби цей наш перший трофей залишився при вас.

— А дуже ранений товариш Заревич?

— Не дуже; дістав шаблею в замішанні по руці. Зразу сам не завважив і щойно, як розвидніло, побачив кров. Нічого небезпечного.

— А другий стрілець?

— Прикладом дістав через голову. Підпухло йому око й жалується на заворот голови.

— Ну, гарно. То ви позволите, що я піднесу цей кінджал бригадирові.

— Прошу, дуже прошу.

Бригадир, тимчасом, давно вже помітив кінджал у руках курінного й продумував над тим, якби то прийти в його посідання. Приємна річ — післати такий трофей жінці, хайби поставила на сервантці й розповідала гостям, що то в неї чоловік за герой.

— Чета — позір! В право глянь! — командував Семчук, коли курінний підійшов до бригадира й виструнившись, передав йому звіт і кінджал.

— Спочинь!

Чета відітхнула, але тільки на хвилину. Зараз таки треба було знову ставати на позір, «в право глянути» й добувати рештки сил, щоби не посоромитися перед бригадиром. Він тепер зійшов до відділу й тримаючи в руках кінджал, пробував заговорити до відділу якоюсь німецько-словацькою мішаниною:

— Браве керле! Файні хльопці! Я се радую, шо ви в мені. За цисара, за наш край! Іммер трай унд брав, унд мунтер! Ес лебе унзер гер унд кайзер! Гурра!

— Гурра! Гурра! Гурра! Хай живе Україна! —
відповіли хлопці грімко, аж гори сколихнулися.

— Ду, шпріх вас! — штовхнув бригадир курін-
ного.

Курінний станув перед фронтом:

— Хлопці! Пан командант бригади не володіє, на
жаль, нашою мовою настільки, щоби висказати вам своє
признання й заохоту до дальших зусиль. В його імені
дякую вам за щире, совісне й лицарське сповнення
вашого обов'язку. Знаю, що ви прийшли сюди й готові
кожної хвилини на саможертву не для признань і не
для відзначень. Синівська любов Батьківщини й жерг-
венна журба за Її майбутнє вложили вам зброю в руки.
Ваш нинішній вичин звільняє мене від обов'язку за-
грівати вас до видержання. Самі ви знаєте і розумієте,
що кожен новий подвиг наближує нас до нашого со-
няшного ідеалу — до Матері городів Українських — до
Києва золотOVERXого — до столиці Вільної, Соборної
Української Держави! Хай живе!

— Гурра! Гурра! Гурра! — заревіли хлопці, мов
божевільні, а за хвилю зірвалася понад верхівя смерек
походна, стрілецька пісня:

«...А ми тую червону калину — підіймемо!

А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!»

— Позір! В право глянь! Спочинь!

Старшина відійшла. Почалася дружня гутірка
з бранцями. Перед ними була далека дорога, в глибину
Австро-Угорщини. Ждала їх жахлива мандрівка через
дику Мадярщину. А тож були люди. Треба-ж їх чим-
небудь погостити. В кого не було тютюну, в кого за-
бракло консерви, той силувався на тепле слово.

В денному приказі чергової днини було написано
«чорне на білому»:

«На цілому фронті без змін. Ворог, примушений натиском наших хоробрих військ, перегруповується.

Сміливий випад двох чет нашої бригади на ворожі зади, викликав замішання й дезорієнтацію в рядах ворога. 80 бранців і велика кількість амуніції опинилася в наших руках. Геройську поставу, сміливість і орієнтаційний змісл названих чет, мусимо видвигнути як зразок для цілої бригади».

Про те, які це були ті «геройські чети», до якої формації належали та в ім'я чого зважилися на ризиковну ескападу, не було в приказі ні слова. Не дбали про це стрільці й не завидували бригадирові нового відзначення, що не забарилося вслід за його звідомленням до штабу.

Позатим було на фронті усе в порядку і без змін...

VIII. „Л А В Р О В И Й Л И С Т О К“

Промайнула золота осінь, розтаяли зимові леди. Випускала ніжні бруньки деревина, килими трав розкинулися по горах, свіжі, пушисті мохи заслали підніжжя карпатських лісів.

Дихнула земля, проснулася стрілецька сила. Струсоннула з себе зимове отупіння. Нудьга полевих чат й безвиглядних стеж таяла разом зі снігами. Чимраз висше здіймалося сонце, чимраз дужче змагався вітер, наближалися весняні бурі.

Хто сторожив на чатах, хто блукав утоптаними слідами по стежах, а хто цукав сокирою «цапки». Пара хрестів, поміж ними перекладина, а від хреста до хреста кільчастий дріт. Ніби така велика шпудля з нитками. Кинеш її поперек дороги, заставиш гірський провал і готово. Не проскочить кінь, не пролізе чоловік. Заки прибереться до «цапка», повисне на дротах, поцілений кулею. Важко йти до наступу на ті «цапки», нелегко відступати, коли вони неждано загородять дорогу. Намайстрували тих «цапків» за зиму, що вже й годі. Насторожили ними всі ходи, всі проходи. Нікуди вже їх дівати. Так і лежать стиртами, про запас.

— Ет! — кинув стрілець сокиру й задумався.

— Осточортіло! — докинув другий.

— Хіба ми столярі які, чи стельмахи!

— Погоди, буде рух! Хай тільки добре вода спливе з гір.

— Гарні ті гори, коли до них їхати на прогульку.

Та набридли вони вже мені з своїми розкинутими хатами й вівсяними оціпками. Осточортіли вже мені ті смереки, проївся той їх вічний шум! Поділля, або хоч Підгір'я, тільки-б уже подальше від тої крем'янистої землі!

— Та не гніви Бога, брате! Та-ж то наші гори, наші ліси, наші люди!

— Гори, брате, не наші, а ліси на них і люди божі та жидівські. Цур їм, на доли хочу!

— Підожди, підемо на доли! Нині-завтра пічнеться карпатська коломийка, а подолянським козачком закінчиться.

Хтось затяг:

— Гей видно село, широке село...

— Але «під горою». Годі вже з тими горами!

Звечоріло. Розбрилися стрільці по опущених хатах та стодолах. Завтра рано знову сокиру, або лопату в руки. Цапки стругати, окопи рити та землянки поправляти. От тобі війна, от тобі «поле слави».

Було вже по півночі, як сколихнув горами глухий, гарматній вистріл. За ним другий, третій, а там розшаліла канонада безперервним ревом. Що жило, схопилося на рівні ноги. Вибігали стрільці з хат і клунь та збиралися довкола старшинських квартир. Позривалися й старшини.

Давно вже не чули гарматнього грому.

Запицали скрізь телефони, заметушилися вістові.

З команди бригади прийшов приказ, щоб усе, що живе, було «маршберайт». Сказано — зроблено.

Зібрав свою чету Семчук.

— Ну, хлопці, щось починається. Мабуть чи москалі не наважилися на Троїстий Верх. Стрімкий він та неприступний, але його середина самими дядьками

обсаджена. Поснули дядьки, то вони їх оце й будять.

— Нічого не вдіють, пане четар. Над дядьками стрілецькі старшини, а з ліва й права залога, як мур! Самих «цапків» там ціла армія.

— Постріляють, полякають, тай дадуть спокій. А там, чорт їх побери! Як прийде що до чого, без нас не обійдеться.

В землянці курінного запищав телефон. Курінний узяв слухавку від телефоніста.

— Середній Верх опанували москалі. Вилапали патрулі й загорнули полеві сторожі. Залогу застукали сонну. Половину виловили, половина розбіглася. Напад був сильний і несподіваний. Наступав курінь, за ним полк у резерві. Тепер бють гармати на ліву флянку, резерва поширює вилім. Підходять під головну позицію Великого Верха. Негайно вирушити в напрямі коти 953!

Курінний почувився з командантами півкурнів.

— Перший півкурінь відібе захоплену ворогом позицію! Дві сотні й одна чета другого півкуріння скриплять залогу головної лінії!

Не проминуло десять хвилин, як стрільці висипалися на гори. Ворожа артилерія не вгавала. Острілювала всі стежки й доріжки. Малими відділами, крутими серпентинами підіймалися все вище і вище.

На дворі починався теплий, весняний ранок. Здалека нісся легіт, шуміли зтиха смереки, тріщало гилля, обчімхуване ворожими кулями.

На половині гори розсипалися стрільці в розстрільну. Була шеста година ранку, коли розстрільна з очайдушним розгоном вдарила на першу ворожу лінію!

— Гурра! — зірвалося з тисячі молодих грудей і, наче від самого крику, розлетілася перша ворожа застава. Хто вдарив прикладом, хто процідив багнетом,

хто промостив собі дорогу револьвером. Не було часу бавитися з полоненими, що, покидавши кріси, бігли в обійми резерви.

— Гурра! — залунало знову й дві живі стіни грудей, рук і багнетів сперлися з собою.

За тріскотнею крісів, ломотом ручних гранат і гарматнім ревом, не було чути ні боевого крику борців, ні зойкураних, ні стогону конаючих.

Скінчився верх гори. Немов лавина перли стрільці ворога в низ. Ворог вже в низу, стрівожений, у безладі, тікає навмання. Хто дивиться перед себе, хто шукає дороги, а хто летить наосліп і тоне в розбурханих, весняними водами, хвилях гірського потоку. Переможці біжать далі, спотикаються на трупах, падають і підіймаються знову. Нарешті — годі! Нікуди бігти далі. Позиція відбита, ворог у розгічі!

До полудня залишилися стрільці на добутій позиції. Ворог мовчав, не обзивався. Забралираних, поховали вбитих.

Ой у лузі червона калина... пролунало над братською могилою.

Обтерли піт з чола, сльозу з ока й кров з багнетів. Прийшла зміна, стрільці вернули до випадної бази.

— — — — —
Лесь Заревич змахався, як пристало на порядного стрільця. Мав уже три зірки й жовту борту на квітнірі. Пан підхорунжий не мусів уже «бити в дах» кожному стрічному вістунові.

Сперся на пеня смереки й думав. Невідомо чому прийшов йому на думку Семчук. Бачив його ранком, коли йшли до наступу. Потім, коли вже вертали, не завважив його при четі. Може минулися, може ранений, а може...

Якось йому так дуже забажалося побачити Семчука, або хоч дізнатися, що з ним.

При вечірньому рапорті прочитали приказ команди бригади:

«Стрільці! Гордо можете споглядати на свій сьогоднішній подвиг. Вічна буде слава вашого жертвенного змагання за Великий Верх. Довіку зеленітиме лавровий листок вашого героїства, вплетений у вінок слави вашого народу!»

Підхорунжий Заревич насторожився, коли читали листу втрат: 54 убитих, 117 ранених. Поміж останніми був... Семчук. Його земляк Семчук.

Старий Лесь таки не витримав. Хоч як там стріляли, мов подуріли, одні й другі на горі, вибрався й собі туди. Довго вагався, але вкінці — що буде, то й буде.

Там гинуть та кровавляться діти, його паннунця і Семчук, а він, стара нездара, декується. Узяв старого «верндля», що валявся без догляду, пошукав набоїв, припасував багнет і пішов.

Вже був на половині дороги, та чи стомився, чи страх його облетів, але присів під смерекою. Тимчасом на горі затихло. Тільки тут і там пафкали нарізно стріли й здрігалася земля від поодиноких, гарматних вистрілів. Нарешті й вони затишли, а по гірських схилах заметушилися санітарі-«лапайдухи». Бігали сюди й туди з ношами, накликувалися й кричали, якби не знати які герої.

Лесь не любив «лапайдухів». Ніби то вояк і не вояк. Так, як курка, ніби птах, бо має крила, а як підлетить, то кращеб не пробувала.

Та що-ж, і «лапайдухи» потрібні. От тепер людей рятують. Без них, то вже як дістав кулею чи багнетом, то так таки й відразу гинь. Не можна без «лапайдухів».

Піднявся Лесь і, замість іти далі на гору, приторочився до санітарів.

— Може я вам поможу?

— Та во, беріть ноші, тай несіть. Я тимчасом збіжу й перев'яжу раненого.

Побіг санітар на гору, а Леся лишив з другим санітарем при ношах. Глянув Лесь на раненого, тай серце йому стиснулося.

Блідий такий, блідий, уста посиніли, очі зайшли млою. Нічого з нього не буде. Шкода хлопця.

— Та чого стоїмо? — нагадав собі санітар. — Хаймо ноші, та несім на «гільфспляц». Там, на горі, стільки ранених, що до вечора не поносимо.

Вхопили ноші й збігли на «гільфспляц».

Тут, то вже було справжнє пекло. Відворотна сторона воєнної романтики відслонювала своє жахливе обличчя. На голій землі, на плащах і шатрах лежали, покотом, ранені. Хто з них ревів, хто стогнав, хто тихо йойкав. Хто кидав собою й бив головою в землю, хто корчився в болях, кого стрясає передсмертні судороги. А скрізь кров і кров, смертельно-бліді обличчя, присохлі рани; тому впливав мозок з окрівавленого черепа, той втискав собі руками тельбухи, що висовгувалися з розпореного черева. Тому сторчала з ноги жахлива, жовта кістка, тому звисала з подертого рукава пошматована рука. Хто маячив у гарячці, а хто не втратив свідомости, водив за лікарями очима й кричав молитовним поглядом: Рятунку!

Лесь стояв, мов заворожений. Прожив стільки, а такого страхіття ще не бачив.

— Матінко небесна! Ісусе Христе! — шептали Лесові уста.

— — — — —

Підхорунжий Заревич запровадив недобитків свого відділу на нічліг до села. Світла перемога й гучна похвала в бригадному приказі, пригугушили в їх пам'яті зойки ранених і стогін конаючих товаришів. Так мусить бути, сказав собі один і другий, та готов був, хочби й зараз, бігти на позицію. Бо війна війною, а дрова рубають, там тріски падуть.

Подзвонюючи менажками, обступили хлопці сотенного кухаря й домагалися чаю з румом.

— Ми за тебе, маркіранте, груди наставляємо, а ти нам руму жалуєш!

Що мав робити кухар-маркірант? Побіг до бригади й за хвилину напувалися герої дня запашним чаєм з румом. Так мало їм було треба для задоволення...

Жартуючи й вихвалюючись своїми геройствами, один поперед другого, розбрилися хлопці по хатах.

Коли вже все заспокоїлося, Заревич вийшов з квартири й повагом, не спішучись, направився в бік санітарного поготівля.

Вже підіймався, крутою стежкою, в гору, коли зпоза смerek висунулася проти нього якась людська тінь. Було настільки ясно, що міг розрізнити одяг, а навіть, згрубша, обличчя незнайомого.

Високий, ставний чоловік, в напів-військовій куртці, в кашкеті й високих чоботах, з палицею в руці йшов проти нього. Коли наблизився, помітив Заревич його бліде обличчя, обрамоване довгим волоссям і бородою, що з неї висовувалися жмути срібної сивини.

Незнайомий не звернув уваги на Заревича. Підпирючись палицею, пройшов попри нього, мов автомат, або люнати́к. Заревич відступився на бік, пристанув і добру хвилину дивився вслід за незнайомим. Йдучи далі, думав про те, що це за чоловік й відкіля взявся тут, на фронті. Думка про стрічного незнайомого наповнила серце Заревича якоюсь дивною тривогою. Всеж таки не завернув й рушив у дальшу дорогу на санітарне поготівля.

Тут уже кінчали роботу. З боку від лікарського шатра з червоним хрестом, лежало кілька трупів, прикритих шатром. Тяжко ранених вже всіх повідвозили до етапу, при вході до шатра й в середині стояли та сиділи легше ранені. Лікарі кінчали перевязки. Нутро шатра освічувала слаба, нафтова лампа. Все довкола було помаране кровю.

Заревич увійшов до шатра з почуванням, подібним до того, як колись входив до клінічної просекторії. Ніхто на нього не звернув уваги. Лікарі й санітарі падали з перевтоми, ранені були заслухані в біль власних ран. Заревич ходив поміж раненими й шукав за Семчуком. Не находив нікого зі знайомих й підступив до якогось стрільця з перевязаною рукою.

— Пане товаришу, ви знаєте четаря Семчука?

Заки стрілець вспів відповісти, почув Заревич з темного кутка шатра:

— Я тут! Кому чого треба?

Заревич повернувся в той бік. Голос Семчука був якийсь незнайомий, сухий та хроповатий.

— Де ти? Василю!

— Я тут!

На амуніційній скрині сидів Семчук з обандажованою головою. З під білої перевязки виглядав тільки кінець носа й уста.

— Що з тобою?

— Нічого, може переймеш команду моєї чети?

— Що сталося?

— Нічого надзвичайного. Шрапнель. Одно око виплило, друге впливає...

Заревичеві чомусь видалося, що Семчук говорить це з досадою, ніби чому якраз йому, а не Заревичеві, трапилося таке каліцтво. Так йому видалося.

— Щож буде? — запитав Заревич, не находячи кращого запиту.

— Що може бути? Ти ще повоюєш, а мені вже... годі.

Голос Семчука затремтів плачем. Заревич узяв його за руку й погладив. Семчук усміхнувся болюче й сказав зтиха:

— Не гладь, Галю, не милосердися. Це болить гірше, аніж те, як око випливає.

По хвилині додав:

— Нахилися до мене.

Заревич нахилився.

— Ти знаєш, хто тут був?

— Хто?

— Твій тато.

— Хто?!

— Був твій тато. Я пізнав його по голосі. Питав: «Де моя дитина?»

Заревичеві промайнула через голову постать стрічного мандрівника. Мороз пройшов по тілі.

— Ти говорив з ним?

— Ні. Питав усіх: — «Де моя дитина», але не сказав нікому хто він, та як зветься. Я мовчав. Він походив по шатрі й пішов. На дворі теж питав: «Де моя дитина?».

В серці Заревича щось обірвалося і впало. Пережив сьогодні стільки, що готов був тепер розревітися, як дитина. Вхопив Семчука за руку.

— Ходи, Василю! Заведу тебе на квартиру, а там подумаємо, що робити далі. Ходи.

Це вже не говорив «товариш Лесь Заревич». Семчук піднявся й не випускаючи руки Галі, вийшов, спотикаючись, з шатра.

— Не вмію ще ходити наомацки. А треба буде навчитися... — завважив гірко.

— Не сумуй, Василю, може дасться ще врятувати твоє друге око.

— Ще не виплило... — з ноткою надії в голосі сказав Семчук.

Ішли попід руки, мов пара суджених. Весняна ніч схилялася над ними й шуміла тихо смерековим вітям.

— Галю!

— Що, Василю?

— Треба тобі зайнятися батьком. Бачиш, він за тобою аж тут прибився. Я тобі не оповідав, що з ним діялося в Талергофі. Й Лесь просив не оповідати. Дуже, дуже він терпів, й нарешті не витримав. Напевне втік і напевне, то зайцем, то пішки прибився тут.

Галя хлипала.

— Не плач, Галю, не плач. Я думаю, що тільки ти можеш йому допомогти. Він хорий, але ти можеш зробити так, що він видужає й все верне до давнього.

— Що я можу зробити?

— Все від тебе залежить. Він перейшов пекло, але ніщо так не застрягло йому в серці, як те, що ти пішла на фронт, без його волі. Колиб ти зробила це за його згодою, колиб він тебе поблагословив на цю до-

рогу... А так, він не видержав і заломався, через тебе.

— Я зустріла його, як ішла до санітарного поготівля. Тепер я певна, що то був він. Але я його не пізнала й він не звернув на мене уваги.

— То добре, що так сталося. Я думаю, що буде добре, як ти йому й не покажешся в стрілецькому однострою.

— А якже?

— Ти знаєш, як батько відносився до війни; не вірив у її доцільність, не бачив у ній нічого величнього, нічого романтичного. Біль, кров і смерть викликали в ньому тільки відразу.

— Щож робити? Щож робити?

— Нічого, бачиш, я чужий йому, але я-б не хотів стати перед ним у такому стані, як я тепер. Він турбувався мною, помагав мені у школі, а тут побачив-би, що я засуджений на досмертну сліпоту...

— Ні, ти ще будеш бачити. Твоє око дасться врятувати, вір мені.

— Хочу вірити, мушу вірити. Я не жалію мого каліцтва, тільки я проміняв-би його на інше. Повна сліпота зробила-б мене тягарем для громадянства. А я-б так того не хотів. Бути молодим, здоровим, працездатним, а разом з тим нездарою, непотрібом, тягарем, це страшно...

— Ні, ні, Василю, вір мені, що ти ще будеш бачити. Одним оком працюватимеш за двоє.

— Бог би з тебе говорив, Галю... Але слухай. Що буде з моїм оком, те щойно завтра дізнаємося. Може справді залишиться мені хоч одно око, на памятку. Завтра завезеш мене до шпиталю.

— Завезу, з радості душі. Але що ми зробимо з татом?

— Ах, якби я був здоров. Я усе зробив-би так, як треба. Коби хоч тато не попав на курінного...

— Чому?

— Бо поза мною, Лесем і курінним, ніхто на фронті не знає про твою таємницю.

— А курінний знає?

— Знає. Леся не видержав і виговорився з жалю, як ми були на тій нічній виправі.

— То курінний знав і не дав нічого пізнати по собі?

— Щож мав робити? Ти його, як і батька, поставила перед доконаний факт... Тому добре було-би, якби батько не попав на курінного, або на Леся. Потім, кого не питає, ніхто йому не скаже — «де його дитина»...

— А якже ти думаєш, як ми це зробимо, щоб татові полегчало?

Семчук пристанув. Повернувся до Галі своїм побандажованим обличчям й наче дивлючись на неї, запитав:

— Скажи мені, Галю, чи справді тобі ще не досить війни? Чи ще не обізвалася в тобі твоя, жіноча природа?

Галя не зразу відповіла. Думала.

— Не знаю, Василю, я ще над тим не застановлялася.

— Попробуй застановитися. Що іншого ми, мужчини, а що іншого ти і тобі подібні. Це гарно, дуже гарно, що ви, в слушний час, не завагалися пожертвувати собою. Хто явно-славно, хто щирю, а хто з театральним патосом, а хто, як ти, потайки, інкогніто. Це було гарно, це навіть може було потрібне й самозро-

зуміле. Коли-б війна була тривала два, три місяці, як ми думали, але-ж вона перейшла в хронічний стан. Що було колись романтичним поривом, що було героїзмом, це сьогодні зблідло й збуденіло. Геройський жест не дається розтягти в безконечність. Сьогодні вже героїство втратило ціль і змисл. Воно вже нікого не дивує, нікого не пориває. А цеж була його ціль; здивувати й пірвати своїм приміром, байдужих.

— Слухай, Василю, — перебила Семчукові Галя. — Може ти й маєш рацію, але чи не говориш ти того під вражінням свого каліцтва? Може в тобі щось заламалося?

— Ні, Галю! Я вже тепер не відчуваю навіть болю. Навпаки, я вірю, що на одному оці скінчиться і я буду, як усі, дарма, що як Поліфем, з одним тільки оком. Але в душі я чую силу Поліфема! Я верну сюди, скоро тільки здіймуть з мене бандажі! Я верну, бо тут моє місце! Але ти? Я думаю про неприродність твого становища не від нині. Моя думка така: ти мусиш скинути з себе маску мужчини й вернути до власної, нечужої ролі. Не тільки з огляду на твого батька! Зрозумій, що твоя саможертва зробила своє й дальша саможертва зайва, навіть шкідлива.

— Шкідлива?

— Так; ти знаєш, як трактуються жіночі «гозенролі» в театрах. Нездорова, неприродна пікантерія й нічого більше. Вона ще нині не викривила жіночих роль у стрілецтві. Але вона вже наближується з невмолимою послідовністю... героїського жесту, розтягненого в безконечність.

— Ти маєш рацію, Василю. Я вичувала це останніми часами, але не застановлялася над тим. Мені гупо признатися, що аж ти розкрив мені очі, але так є. Уяви собі, що я так глибоко переконана в твоїй слущ-

ности, що мені просто ніяково вертати на квартиру в однострою. Мені здається, наче всі розшифрували моє інкогніто й дивляться на мій однострій, мов на маскарадний костюм... Уяви собі, що значить трунути думку людини по лінії, на яку вона досі не зважувалася ступити...

Десь далеко вдарили з гармати, раз, другий. Галя пристанула й вслухувалася в напрям.

— Покинь, не слухай! Не твоє діло. Є тут кому слухати, є кому відповідати стрілом на стріл. Я, хви-
лево, поза скобкою, а ти... ти вже забудь, що дослу-
жилася бортів підхорунжого. Там батько жде твоєї
ніжної долоні, тільки ти всилі повернути ясність його
думкам, вкоїти біль його змаргані душі.

Галя мовчала заслухавшись.

— Та чи тільки батько? Хіба ти не бачила кри-
вавого жнива нашої світлої перемоги? Наше діло бо-
ротися й перемагати, але тільки ніжні, жіночі долоні
вкоять наш біль, пригоять наші рани.

Галя взяла Семчука під руку.

— Ходім, Васильку!

П О С Л І В Я

Подібно, як «Вчорашня Легенда», що вийшла мистопадовим випуском «Української Бібліотеки» в минулому році, не була історичною картиною боїв за Львів, так і мій нарис «Гей, видно село» не хоче бути травестованою історією перших боїв Українського Січового Стрілецтва.

Як там, так і тут бажалося мені відтворити настрій й закріпити духову та чуттєву атмосферу первочинів відродженої Української Армії, що її членом я мав щастя бути.

Я не фотографував нікого так само, як вистерігався переповідання фактів, закріплених історією. Тільки з конечности, для підмалювання тла, я тут і там наважував оповідання до конкретних подій і живих, хоча й неназваних осіб. Вмістивши своє оповідання в означеному часі, я не міг завісити його в абстрактній безпростірности. Історичним є моє оповідання не під оглядом зовнішньої форми, але по суті подій так само, як в поодиноких його постаттях відтворені не догичні особи, а ідеї, психіка й побуди людей того моменту.

Завдання мого нарису виховне, подібно, як виховним було завдання «Вчорашньої Легенди». Очевидно, булоб мені приємно почути від фахової критики, що моє оповідання не позбавлене й літературної вартости.

Та важніше тут те, що мій нарис, затитулований словами одної з стрілецьких пісень «Гей, видно село...»,

появляється якраз у двацятиліття виходу Українських Січових Стрільців у поле.

Тому то не буде зайвим вшанувати цей ювілей кількома словами історичної згадки. Хай це буде те фактичне підложжа мого оповідання, що його призабули вже сучасники, а теперішнє, молоде покоління взагалі не знає...

— — — — —

В 1848 р. пережили народи Австрії свою «весну». Заляканий революційною бурею, австрійський цісар Фердинанд, надав своїм «любим народам» конституцію, преса відзискала свободу слова, селянські маси збулися панщини. Скрізь по коронних краях Австрії потворилися «національні гвардії». Не минув цей рух Галичини. Національні ради й національні гвардії розбурхали український народ до політичного відродження. Поляки й мадяри рішили використати момент, щоби визволитися зпід Австрії. Українцям припала роля «тирольців сходу». Визволені Австрією з панщизняних оков, в льюальности для держави й династії шукали безпеки свого майбутнього.

Баталіони «руських стрільців», з жовтоблакитними прапорами станули на австро-угорському пограниччю, щоб боронити Австрію перед мадярською революцією.

Революцію здавлено при допомозі царських військ. Розв'язано парлямент, скасовано конституцію, волю зібрань і товариств, свободу преси.

Але панщина вже не вернула. В народній памяти залишився посмак конституційних свобод та традиція української, військової формації. Тут і там по церквах зберігалися прапори національних гвардій і ждали кращих часів.

Зчасом прислабла реакція, 60-ті роки принесли

поворот до конституції. За той час «тирольці сходу» політично підросли й змужніли. Свідомість єдності з українським народом по той бік Збруча підсилювала почуття національної гідності й відпір москвофільській пропаганді.

Права обряду і церкви, рідньої мови в школі й уряді, народня освіта й господарство, література, наука й мистецтво, довгими десятиліттями були змістом національного життя по цей бік Збруча. По тім боці, під московським «караулом» обмежилось національне відродження до літератури, театру й науки, поки царський указ проти української мови з 1876 р. не прогнав культурно-національного руху українців за Збруч, до Галичини, та не загнав у підземелля політичної конспірації.

Тут то, на самому прикінці XIX ст. в 1899 р. виголосив чернігівський адвокат Микола Міхновський відчит п. з. *«Самостійна Україна»*. Реферат видруковано в Галичині й поширено, контрабандою, по Україні. Гасло було нове, до неймовірности сміливе і привабливе. Раз кинуте, мов зерно в крем'янисту землю, довго прозябало, довго кільчилося, але нарешті дало цвіт і плід.

Поміж політичними партіями Придніпрянщини, тими, що підготували революцію в 1905 р. й тими, що вирости з неї, серед цілої низки соціалістів, найшлася й партія українських соціалістів-самостійників...

Поволи і з трудом почала прозябати ідея Самостійної України й на ґалицькому ґрунті. Очевидно, серед молоді, відзивчивої на всякі поступові гасла й революційні ферменти. Але й тут довго не знаходила собі ця ідея реального ґрунту. Навіть найбільші ентузіясти не бачили можливості її реалізації. Мусіло щось у світовій політиці заломатися, мусіли назріти ве-

ликі, міжнародні конфлікти, щоби можна було подумати про зміну політичної карти Європи.

Такий момент наблизився з вибухом війни союзу балканських держав (Болгарії, Сербії, Греції й Чорногори) з Туреччиною в 1912 р. Балканські інтереси Австрії й Німеччини йшли в різкий розріз з інтересами Росії, що за нею стояла Франція та Англія. Росія мріяла про Царгород, Німеччина про лінію Берлін—Багдад. Колізія тих двох інтересів мусіла довести до конфлікту й на ньому рішили будувати свої визвольницькі змагання поневолені Австрією й Росією народи. Залежно від умов орієнтувалися вони на одну з тих двох сил, а деякі на обі сили рівночасно...

В момент, коли політичні партії Галицької України виторговували в краєвого (польського) й центрального (німецького) уряду уступки в справі українського університету у Львові, виборчої реформи до галицького сойму й остаточною метою своєї реальної політики поставили — поділ Галичини на українську й польську, молодь почала «забаву в військо».

Сурогатом військового підготування були «Січи» й «Соколи», що покрили своїми кошами та гніздами цілий край; справжнім, військовим передшкіллям стали пластові, середньошкільні установи. Муштра, стріляння з кріса, ратівництво й теренознавство, були головними дисциплінами пластового вишколу. Вони теж відповідали тогочасним настроям молоді.

На зібраннях середньошкільників і студентів університету чимраз частіше виринають дискусії на тему невідхильності мілітаризації громадської опінії й існуючих руханкових установ та творення нових, суто-військових. Свідомість того, що назрівають світові конфлікти, дадуть змогу видвинути питання української

державної незалежності, поширюється й поглиблюється з кожним днем.

На прикінці 1912 р. повстає у Львові Виконуючий Жіночий Комітет, що кидає гасло мілітаризації жіночої психіки й виховання молоді. Комітет організує цілу низку секцій, зв'язаних своєю діяльністю з війною, що грозила вибухом кожної днини. Рівночасно проголошує Комітет всенародно збірку «На потреби Українці».

Тоді-ж таки заходяться представники старшого українського громадянства й молоді над організацією Українського Стрілецького Товариства. Тричі відкидувало галицьке намісництво статуту товариства. Нарешті, коли ініціатори внесли до намісництва переклад статуту польського «Стшельца», скликано в перших днях березня 1913 р. перші загальні збори Товариства Українських Січових Стрільців.

А хоч балканська війна закінчилася перемир'ям і воєнні хмари розвіялися, хвилино, над Європою, раз почата праця над воєнною підготовкою українського громадянства не припиняється.

Орган Українського Січового Союзу «Січові Вісти» й журнал середньошкільної й університетської молоді «Відгуки» починають пропаганду мілітарної підготовки й саму теоретичну підготовку. Правда, проти тієї акції стає поважний відлам молоді, що ідеям закультивованого мілітаризму протиставить «культурні цінності», але це не спинює організації стрілецьких установ у Львові й на провінції. До вибуху війни в 1914 р. вдало зорганізуватися й частинно вишколити 96 стрілецьких кохів!

В квітні 1913 р. твориться при Січовому Союзі особня Стрілецька Секція, в травні тогож року всту-

пає до Українських Січових Стрільців, гурт, зорганізованої під військовими гаслами, академічної молоді.

Зїзд Українського Студентського Союзу в липні, й зїзд української, радикальної молоді в жовтні 1913 р. проходить в огні палких дебат над мілітаризацією, виносячи відповідні, до вимогів моменту, резолюції.

Підчас ферій і зимою 1913 р. відбувається ціла низка, ширше закроених, полевих вправ стрілецьких організацій, покищо без зброї й одностроїв. На прикінці 1913 р. організується Стрілецький Курінь Сокола-Батька, а в січні 1914 р. повстає товариство «Січові Стрільці II». Оскільки «Січові Стрільці I», замкнені в тісному гурті, мали бути вишколом для майбутніх стрілецьких старшин, остільки «Січові Стрільці II» стали зразу масовою організацією.

Від першого стрілецького товариства відріжнювалося друге товариство не тільки організаційною технікою, але й тактикою та ідеологією. Воно мало дещо конспіративний характер і зразу виключало можливість стислого звязку й залежності від австрійського, генерального штабу. За пів року зібрало воно до 300 членів з самого Львова й придбало, як на передвоєнні часи, поважну скількість зброї, амуніції, військового приладдя та літератури.

Дня 25 березня 1914 р. відбулися на Кайзервальді у Львові перші полеві маневри львівського стрілецького, без зброї. Дня 5 квітня відбулися там-же полеві вправи стрілецьких та січових організацій львівського повіту. Приймало в них участь понад 300 стрільців, у тому частина з крісами та в одностроях.

Дня 26 березня 1914 р. відбулося послухання голови української парламентарної репрезентації д-ра К. Левицького в цісаря. На довго перед сараєвською трагедією, що була тільки формальною притокою до

війни, говорилося на тому послуханні про війну, як про невідхильну загрозу».

Дня 28 червня 1914 р. відбувся у Львові величавий краєвий здвиг «Соколів» і «Січей». Карні лави здвиговиків перемаширували улицями Львова. В поході прийняли участь і стрілецькі чети в одностроях і з крісами. Ще рано нікому й не снилося, як скоро ця молодецька «забава в військо» перестане бути модною ділянкою руханки чи спорту, а станеться твердою, невблаганою й кривавою дійсністю.

Вправи січовиків і соколів на сокільському майдані, що почалися по полудні, перервала телеграма, що її доручено присутньому на здвизі намісникові Коритовському. В ній було сказано про атентат на архикнязя Франца Фердинанда в Сараєві...

Тепер покотилися події з розгоном лявіни. Дня 23 липня доручено Сербії австрійський ультімат. Сербія відповіла примирно, з нараженням своєї національної гідності й державного престижу. Але це не вдовольнило Австрії; дня 26 липня повідомлено сербського посла в Відні про зірвання австро-сербських дипломатичних взаємин і проголошено частинну мобілізацію. Дня 28 липня проголошено формальне виповідження війни Сербії. На мурах міст появилася універсал цісаря »До моїх народів«.

У Львові скликано Головну Українську Раду, що в її склад увійшло по чотири представники від усіх українських партій.

Дня 3 серпня 1914 р. появилася перший універсал Г. У. Р., а 6 серпня створено при Раді Українську Боеву Управу. Почалася збірка добровольців і виписка українських старшин з австрійських полків. До Львова та до повітових центрів почали плисти непроглядні маси добровольців, а тим часом у Боевій Управі

почалася боротьба партій за впливи на майбутню добровольчу армію.

Створено «генеральний штаб» з резервових старшин і покликано директора рогатинської гімназії пок. М. Галущинського на начального вождя. Дня 5 серпня проголошено офіційальне виповідження війни Росії, вслід за чим Боева Управа помістила в пресі заклик до всіх, ставати в ряди Українських Січових Стрільців.

Рівночасно українська преса пробувала зясувати ціль війни з Росією: створення поміж Європою й Росією охоронного валу, що ним мала бути Вільна Україна.

Та хоч як нещасливо почалися перші бої російських військ з австрійськими, хоча австрійці, шукаючи винуватців своїх невдач, почали свої дикі репресії над «шпійонами» й «москвофілами», літами культивована ненависть до Росії робила своє. Стрілецькі касарні у Львові, розміщені по українських бурсах та в Академічному Домі, не могли вмістити тисячів добровольців. Найперше зорганізована сотня І. Чмоли, студента, що найбільше заслужився для пропаганди військової підготовки, відійшла на квартири до Гаїв коло Львова, де вишколювалася й відбувала вправи на довколишніх полях. Решта добровольців вправляла на подвірях бурс та на Кайзервальді.

Тимчасом, всупереч звідомленням австрійського, генерального штабу, московські війська посувалися в глиб Галичини й загрозили Львову. Почалася евакуація міста, а з нею й стрільці виїхали 31 серпня до Стрия. Тут то відбулася дня 2 вересня злощасна «чистка» стрільців. З поверх 20000 добровольців, що зібралися в Стрию, вибрано мало що понад 2000 «інтелігентних, гідних довіря людей», як цього вимагала австрійська,

військова команда. Решту розігнано, дарма, що тисячам добровольців загородили поворот до дому москалі.

Дня 3 вересня 1914 р. відбулося на стрийських оболонях запряження стрільців. Під натиском московських військ евакуовано з черги Стрий і вже на другий день по присязі рушили стрільці в дорогу на Закарпаття. Дня 5. вересня заїхали стрільці на стацію Страбичево-Горонда, тринадцять кілометрів на південний захід від Мукачева.

В обох селах розміщено стрільців на квартирах і переведено їх організацію на два й пів куріня, з десяти сотнями.

I курінь, під проводом Д-ра Михайла Волошина, зі сотнями Дідушка, Дудинського, Гірняка й Будзиновського, заквартировано в Страбичеві. II. курінь, під проводом Гриця Коссака, зі сотнями Горука, Семенюка, Михайла Барана і Букшованого, та півкурінь, під проводом Д-ра С. Шухевича, зі сотнями Рожанковського й Вітовського, заквартирували в Горонді.

Поверховний вишкіл сотень тривав коротко. Вже 10 вересня вирушила в поле перша стрілецька сотня В. Дідушка. Стрільці рвалися на фронт, й не збентежилися, коли їх у Мукачеві одягли в старі однострої мадярських гонведів. Сотня відійшла до Волівця, відкіля виставляла полеві пікети, висилала стежі й приймала участь в боях тої частини фронту. Особливо визначалася в бою під Веречками, де боронила відвороту австро-угорської армії перед переважаючими силами москалів.

Тиждень пізніше вийшла в уроцький провал сотня Семенюка.

З черги австрійський генеральний штаб придумав для стрільців особливу службу. На пропозицію надпоручника ген. штабу Кватерніка, рішено поділити

стрільців на відділи по 20 й висилати їх на зади ворога для партизантки й... шпійонажі. Частина старшин спротивилася такому очайдушному й зовсім непочесному використанню стрільців, але начальний вожд признав його можливим. Вже 26 вересня вийшли з стрілецької кадри перші двадцятки. В кадрі залишилося тільки три сотні, з кожного куріня по одній. Дуже скоро переконалася австрійська команда, що її «геніяльний» помисл з двадцятками нікуди не годиться й дала спокій. Недобитки з двадцятки вертали до кадри й почали назад формуватися в сотні.

Небаром всі сотні вийшли на фронт, де їх поприділювано до поодиноких груп австрійської армії. Та хоч як далекого від мрій стрілецького, збірного наступу було це розпорошення, дух в стрілецтві не падав. Для того, щоби придбати слави стрілецтву не було ризика, не було небезпеки, на яку-б стрілець не зважився. Стрілецьке лицарство відбивалося тим різкіше на тлі нездарности австрійських відділів, що зложені здебільша з ополченців, не виявляли великої охоти до волячки, а мадярські частини просто саботували прикази начальної команди, а визначалися в розбоях, грабунках та вишукуванню «шпійонів» поміж населенням прифронтової полоси.

На томлючих пікетах, далеких стежах, очайдушних виправах на зади ворога та поменших, позиційних боях, проминула осінь 1914 і зима 1915 р.

Весною 1915 р. почалася офензива австро-угорської армії з Карпат на Підгір'я. В тій офензиві здобуло Українське Стрілецтво лаври невмірущої слави в кривавих боях за гору Маківку, в днях від 29 квітня до 6 травня. Особливо бравурним був наступ стрілецьких сотень на ворожі лави в першому дні боїв. Героями

того дня були молоденькі ще тоді стрілецькі старшини, члени військових організацій молоді зперед війни, та сільські хлопці, що на перший поклик Боевої Управи станули в стрілецьких рядах.

Четар В. Кучабський йшов тоді сам один на цілий ворожий рій; лицарем без ляку і плями виявив себе хорунжий Коберський; четар Гнатович бігав під градом куль зі скринькою набоїв й розкидав їх стрільцям; вславився хорунжий Коберський, хорунжа Олена Степанівна, холонокровний герой далеких ескапад на зади ворога Андрій Мельник, Яримович, Артимович, Каратницький та Яремкевич.

Вславилися тут стрілецькі підстаршини й рядовики, як брати Юра та Василь Зітинюки, десятник Даньківський, Радович, стрілець Сажениця, Кривий та багато-багато безіменних героїв.

Брати Зітинюки здобули ворожий скоростріл, убили двох москалів, а девятьох забрали в полон; десятник Ганьківський попав у полон на самому початку стрілецького протинаступу, там перевязав тяжко раненого старшину й переложивши собі його через плече, передерся через ворожу лінію до своїх. Стрілець Сажениця вбив московського старшину при скорострілі, забрав скоростріл і 10 москалів у полон...

Не диво, що навіть холодна й зависна на стрілецькі лаври начальна команда армії вмістила в денному приказі дня 2. травня 1915 р. (Ц. і к. 55 І. Т. Д. ч. 122/2) слова найвисшого захоплення:

«В найгрізнішій хвилі появилися українці. Нехай коштує, що хоче, відвічний ворог мусить бути відпертий. З запалом, одушевлені правдивим патріотизмом, з розмахом, як шумна буря, що їй ніщо опертися не

в силі, кинулися молоді, хоробрі сини цієї країни, в обороні рідної землі на ворога і примусили його відступити від того, що він уважав уже за здобуте. Українські Січові Стрільці двічі рішили бій у нашу користь!»

«Хай коштує що хоче», було гаслом героїв Маківки, алеж бо їй коштувало...

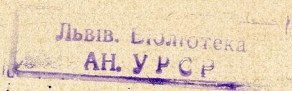
Білячук Михайло з Жабя, Бехметюк Ілько з Сідлиськ б. Надвірної, Ганущак Ілько і Григорук Юрко з Корнич, Грицюк Ілько з Балинець, Григорчук Олекса з Річки, Дупрейчук Танас з Полянок, Іличук Василь з Жабя, Карпин Федь зі Звенигороду, Кішка Іван з Дахнова, Конюшевський Осип з Зарваниці, Курендаш Олекса з Гриняви, Лаврук Іван з Княждвора, Максимюк Микола з Прокурова, Матковський Осип з Висоцька, Мицкенюк Михайло і Дмитро з Яворова, п. Косів, Мицкенюк Микола з Річки, Ребеньчук Іван з Яворова, Палійчук Василь з Брустур, Петрів Дмитро з Креховець, Попелюк Кость з Рибного, Пик Федір з Вишкова, Савчук Дмитро з Отинії, Страшинчук Омелян зі Становець, Тимчишин Іван з Торговиці, Тимчишин Пилип з Трудова, Ткачук Борис з Річки, Ткачук Федь з Краснолі, Формусяк Дмитро з Цапинець, Шевчук Юліян з Чернівець, Цвілиник Дмитро з Ясенова, Юзвяк Микола зі Стрілковець та багато-багато «Стрільців Незнаних» заплатило життям цей лавровий листок, уплетений на Маківці, у вінок слави українського народу.

Про ранених то хіба вже згадає вичерпуюча історія.

— — — — —

Оце й булаб ця канва фактів та осіб, що на ній кинутий мій нарис. Я не фотографував нікого так само, як вистерігався переповідання історичних фактів. Хотів я відтворити настрої й закріпити духову й чуттєву атмосферу перших боїв Українського Січового Стрілецтва. Наскільки мені це вдалося, хай розсудить Читач.

Микола Голубець.

Зміст:

I. Два світи	ст. 3—24
II. О межу з пеклом	25—34
III. На фронті	35—50
IV. Червона Калина	51—57
V. Нежданний гість	58—63
VI. Товариш Лесь Заревич	64—83
VII. Дядьки	84—98
VIII. „Лавровий листок“	99—112
Послівя	113—125

Читайте!

Передплатуйте!

Наш Прапор

ілюстрований популярний часопис,
що виходить двічі в тиждень
в четвер і в неділю

„НАШ ПРАПОР“ — приносить у кожному числі статті на політичні, господарські та культурні теми і багато інформацій з цілого світа.

„НАШ ПРАПОР“ — дає в кожному числі обширний огляд української та чужої преси, з якого читач довідується про те, що пишуть другі газети.

„НАШ ПРАПОР“ — інформує про українське життя на всіх українських землях.

КОЖНИЙ ТОЧНИЙ ПЕРЕДПЛАТНИК
„НАШОГО ПРАПОРУ“

дістає щомісяця безплатно

ОДИН ТОМ „УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ“

ПЕРЕДПЛАТА НА „НАШ ПРАПОР“

в краю разом з „Українською Бібліотекою“:

місячно з 1. томом	1 зл. 95 гр.
на 2 місяці з 2. томами	3 „ 70 „
чвертьрічно з 3. томами	5 „ 55 „
піврічно з 6. томами	11 „ 10 „
річно з 12. томами	22 „ 20 „

закордоном разом з „Українською Бібліотекою“
(12 томів) річно згори 32 зл., або їх рівновартість.

Нові передплатники „Нашого Прапора“ в краю
дістануть всі попередні випуски „Української Бібліотеки“
по надісланні належитості за опакунання й пересилку,
числячи по 35 гр. за 1 том.

Адреса: ЛЬВІВ, КОСЦЮШКА 1 а, чек. конто 500.277

(2p. 00k)

3p. 72k.
(1986)

1155

РА 1155^у

М. Голубецъ

Гей, видно
село